

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Nepilna laika klātiene

Pirmsskolas un sākumskolas skolotājs

SIGNE KRŪMIŅA

**Literārie darbi – līdzeklis tikumisko vērtību izpratnes
veidošanai vecākā pirmsskolas vecuma bērniem**

Bakalaura darbs

Darba vadītājs

Lektora p.i.
Akadēmiskais amats

Mg. Paed.
Zinātniskais /
akadēmiskais grāds

Inese Eglīte
Vārds, uzvārds

Paraksts

BAUSKA, 2022

Anotācija

Darba autors: Signe Krūmiņa

Bakalaura darba tēma: Literārie darbi – līdzeklis tikumisko vērtību izpratnes veidošanai vecākā pirmsskolas vecuma bērniem.

Bakalaura darba mērķis – teorētiski izziņāt, analizēt un praktiski pārbaudīt iespējas, kā literāro darbu izmantošana pedagoģiskajā procesā sekmē izpratni par tikumiskajām vērtībām. Darbs sastāv no divām nodaļām – literatūras analīze un empīriskā pētījuma.

Pirmajā nodaļā analizēta literatūra par tikumiskajām vērtībām, tikumisko vērtību izpratnes veidošanos vecākā pirmsskolas vecuma bērniem, ja mācību procesā izmanto literāros darbus. Teorētiski tika noskaidrots, ka literārie darbi sekmē izpratni par tikumiskajām vērtībām, ja tiek izvēlēti daudzveidīgi literārie darbi, ja darbi tiek piemēroti bērna vecumposma attīstības īpatnībām un interesēm. Izvēlētajam darbam jābūt pamācošam, jāveicina tikumiskā izpratne.

Otrajā nodaļā veikts empīriskais pētījums. Tajā izpētīts un pierādīts, ka tikumisko vērtību izpratnes veidošanos iespējams sekmēt, ja tiks atlasīti daudzveidīgi literārie darbi un pēc literāro darbu izlasīšanas, tiks organizētas pārrunas ar bērniem, kā arī tiks ievērotas vecumposma attīstības īpatnības.

Darba apjoms: 50 lappuses, 19 attēli, 5 tabulas un 58 literatūras avoti.

Atslēgas vārdi: literārie darbi, vecākā pirmsskolas vecuma bērni, vērtības, tikumi, izpratne.

Annotation

The author : Signe Krumina

Bachelor's thesis: Literary works are a means of developing the understanding of moral values for children of older preschool age.

The aim of the bachelor thesis is to theoretically find out, analyze and practically test the possibilities of how the use of literary works in the pedagogical process contributes to the understanding of moral values.

The work consists of two chapters - literature analysis and empirical research. The first chapter analyzes the literature on moral values, the formation of understanding of moral values in older preschool children, if literary works are used in the learning process. Theoretically, it was found that literary works contribute to the understanding of moral values, if diverse literary works are chosen, if the works are applied to the peculiarities and interests of the child's age stage development. The chosen work should be instructive, promote moral awareness.

In the second chapter, an empirical study is carried out. It has been researched and proven that it is possible to promote the formation of understanding of moral values if diverse literary works are selected and after reading the literary works, discussions with children will be organized, as well as the peculiarities of the development of the age stage will be observed.

Work volume: 50 pages, 19 images, 5 tables and 58 literature sources.

Key words: literary works, older preschool children, values, virtues, understanding.

Satura rādītājs

Ievads	5
1. Literāro darbu nozīme tikumisko vērtību veidošanās procesā pirmsskolas vecuma bērniem	7
1.1. Tikumisko vērtību skaidrojums pedagogu, psihologu un filozofu teorijās	7
1.2. Tikumisko vērtību izpratnes veidošanās vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ..	12
1.3. Literāro darbu izmantošana bērnu tikumisko vērtību izpratnes sekmēšanai	18
2. Pētījums par bērnu tikumu un tikumisko vērtību izpratni pedagoģiskajā procesā ..	22
2.1. Pētījuma metodoloģijas pamatojums	22
2.2. Pētāmās grupas raksturojums	23
2.3. Pedagoģiskais darbs ar bērniem	28
2.4. Bērnu tikumisko vērtību izpratnes izvērtējums pētījuma beigās	39
Secinājumi	43
Priekšlikumi	44
Literatūras un citu avotu saraksts	45

Ievads

Tikumiskās vērtības ir tās, kuras cilvēks uzskata par labām un pieņemamām. Par šīm lietām un to sekmēšanu ir nepieciešams domāt jau no brīža, kad bērns ir ieradies pasaulē, jo pirmsskolas vecums ir laiks, kad bērns apgūst un nostiprina savas zināšanas, kas paliek atmiņā uz visu mūžu. Par tikumisko vērtību izpratni esam atbildīgi mēs – gan ģimene, kurā bērns aug, gan pedagogi.

Viens no veidiem, kā sekmēt tikumiskās vērtības, ir mācību procesā izmantojot literāros darbus. Literāro darbu lasīšanas un pārrunāšanas laikā bērns var just līdzīgu varoņiem, pārdomāt to rīcību un radušās sekas, plānot, ko būtu darījis citādi. Darba autors izvēlējies šo tēmu, jo mūsdienās vērtības un izpratne par cilvēka galvenajām vērtībām jau no mazotnes ļoti atšķiras. Bērni aug dažādās ģimenēs, līdz ar to arī izpratne par vērtībām ir atšķirīga. Bērns, kurš aug nabadzīgākā ģimenē par vērtību uzskata, piemēram, pārtiku, bet bērns, kurš nāk no turīgas ģimenes, domā, ka vērtība ir iegūt jaunāko video spēli. Tiek secināts, ka vērtību sistēma mūsdienās ir ļoti mainījusies, diemžēl, ne pareizajā virzienā.

Darba autors uzskata šo tēmu par aktuālu, jo mūsdienu sabiedrības vērtību sistēma ir ļoti atšķirīga. Bakalaura darbā aprakstīts temats: “Literārie darbi – līdzeklis tikumisko vērtību izpratnes veidošanai vecākā pirmsskolas vecuma bērniem”.

Pētījuma objekts: pedagoģiskais process pirmsskolā.

Pētījuma priekšmets: tikumisko vērtību izpratnes veidošana vecākā pirmsskolas vecuma bērniem.

Pētījuma mērķis: teorētiski izziņāt, analizēt un praktiski pārbaudīt iespējas, kā literāro darbu izmantošana pedagoģiskajā procesā sekmē izpratni par tikumiskajām vērtībām

Hipotēze: Izpratne par tikumiskajām vērtībām tiks sekmēta, ja:

- tiks atlasīti daudzveidīgi literārie darbi, kas sekmē tikumisko vērtību izpratnes veidošanos;
- pēc literāro darbu izlasīšanas, tiks organizētas pārrunas ar bērniem;
- tiks ievērotas vecumposma attīstības īpatnības.

Pētījuma uzdevumi:

1. Teorētiski izpētīt literāro darbu nozīmi pedagoģiskajā procesā pirmsskolā;
2. Teorētiski noskaidrot, kādas ir vecākā pirmsskolas vecuma bērnu tikumisko vērtību izpratnes īpatnības;
3. Praktiski izpētīt, kā literāro darbu izmantošana pedagoģiskajā procesā ietekmē izpratni par tikumiskajām vērtībām.

Pētījuma metodes:

- Teorētiskā pētījuma metode – literatūras avotu analīze;
- Empīriskās pētījuma metodes – darbs ar literāriem tekstiem, novērošana, sarunas ar bērniem, bērnu darbības analīze.

Pētījuma bāze: Ķekavas novada X pirmsskolas izglītības iestādes 8 vecākā pirmsskolas vecuma bērni, 5 meitenes un 3 zēni.

Pētījuma norises laiks un posmi: 2021.gada februāris – 2021.gada decembris.

1. Literāro darbu nozīme tikumisko vērtību veidošanās procesā pirmsskolas vecuma bērniem

1.1. Tikumisko vērtību skaidrojums pedagogu, psihologu un filozofu teorijās

Autors uzskata, ka tikumiskās vērtības ir cilvēka dzīves pamats. Tā ir cilvēka morāle, domas, attieksme un uzvedība par konkrētām lietām. Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca terminu *tikums* definē kā “pozitīvu, noturīgu, iekšējo personības morālo īpašību, ko raksturo, piemēram, taisnīgums, godīgums, godprātīgums, labestība attieksmē pret citiem cilvēkiem un sabiedrību, kas izpaužas kā spēja ievērot sabiedrības morāles principus un normas, tas nozīmē dzīvot un rīkoties saskaņā ar šiem principiem un normām” (Beļickis, Blūma, Koķe, Markus, Skujiņa, Šalme, 2000, 176). Savukārt filozofijas vārdnīca M. Rozentāla redakcijā terminu *tikums* definē kā “savdabīgas paražas, kas pastāv noteiktas sabiedriskas formācijas apstākļos vai raksturīgas kāda kolektīva, kādas šķiras vai nācijas morālei” (Rozentāls, 1974, 480).

Par tikumiem kā paražām skaidro arī Ētikas vārdnīca I.Kona redakcijā, un proti, “*tikumi* ir paražas, kurām ir tikumiska nozīme vai vērtība un kuras sabiedrība uztur ar morālo attiecību starpniecību. Taču tikumi var būt arī tādas paražas, kas ietver negatīvas tikumiskās vērtības” (Kons, 1987, 245). No aplūkotajām definīcijām var saprast, ka terminam *tikums* ir sinonīms morāle vai paraža, ko bieži zinātnieki lieto, kad tiek runāts par tikumu vai tikumiskajām vērtībām. Daudzos literatūras avotos kā sinonīms tiek apzīmēts *tikums* un *vērtība* (Sverdlīk, Rechter, 2020). Savukārt, latviešu autoru darbos *tikumu* saista ar *vērtību* (Dzintere, 2000).

Tikums sastāv no sešiem morāles pamatiem, kas nosaka cilvēka uzvedību un attieksmi:

- a) aprūpe/kaitējums;
- b) godīgums/krāpšana;
- c) draudzība/nodevība;
- d) autoritāte/sagraušana;
- e) tīrība/degradācija;
- f) brīvība/apsiešana (Röhm, Möhring, Nellen, Finzi, Hastall, 2022).

Tikumiskā uzvedība un attieksme var izpausties divējādi:

- 1) persona var atbilst morālajām vērtībām, atsakoties no personīga labuma, lai izvairītos no kaitējuma citiem, piemēram, atturoties no negodīgas rīcības un izvēlēties citu veidu, lai sasniegtu mērķi;
- 2) persona var būt gatava uzņemties personīgās izmaksas, lai palielinātu citu cilvēku labklājību, piemēram, ziedojot labdarības organizācijām vai veicot brīvprātīgo darbu (Qu, Météreau, Butera, Villeval, Dreher, 2019).

Tikumiskā uzvedība ir spēja veikt darbību vai rīkoties saskaņā ar morāles normām, piemēram, analizējot uzvedības tiešās vai netiešās sekas uz citiem (Feruglio, Panasiti, Crescentini, Aglioti, Ponsi, 2022). Morāles normas var definēt kā vienprātīgus standartus, kas nosaka, kā vajadzētu un kā nevajadzētu uzvesties sabiedrībā (Thornberg, Pozzoli, Gini, 2022). Būtiski, ka bērni prot atšķirt morāles normas no parastajām normām jau no trīs gadu vecuma. Viņi saprot, ka morālo normu pārkāpums ir sodāms (Langenhoff, Dahl, Srinivasan, 2022). Tas nozīmē, ka bērns jau no agrīna vecuma sāk izprast kas ir labi un slikti. Morāles normas ir sociālo normu apakškopa, jo tās regulē uzvedību. Piemēram, sociālā norma – nekošļāt košļājamo gumiju pie galda, bet morāles norma – uzvesties godīgi (FeldmanHall., Son, Heffner, 2018). Tiek secināts, ka jau pirmsskolas vecumā bērniem jāizprot tikumiskās uzvedības noteikumi, kā arī jāzina, ka par to neievērošanu ir iespējamās sekas. Pēc autora domām, ir nepieciešams jau savlaicīgi mācīt bērniem tikumiskās uzvedības normas, jo tās ietekmē bērna personību, kā arī veido attieksmes.

Tikumisko attieksmi var definēt kā ilgstošus un vispārīgus noteikumu vērtējumus, kas tiek uzskatīti par obligātiem, universāliem un negrozāmiem. Piemēram, morāles noteikums *tev nebūs nogalināt* var veidot morālo attieksmi, ka jebkura veida nogalināšana, piemēram, aborts un pašnāvība, ir nepareiza jebkurā vietā un laikā. Tikumisko attieksmi veido kultūra (Vauclair, Fischer, Ferreira, Guerra, Hößler, Karabati ...Spieß, 2015). Lai sekmētu bērnu attīstību, personību, pieredzes un attieksmju veidošanos pirmsskolas procesā, tiek izmantota kompetenču pieeja.

Tiek secināts, ka cilvēki nedzīvo izolēti no tikumiem, bet aug saskaņā ar noteiktām tikumiskajām tradīcijām (Chowdhury, 2016). Tikumiskajām tradīcijām ir īpaša nozīme cilvēka uzvedībā, jo tās iemieso tikumus praksē. Tikumiskās tradīcijas sastāv no tikumisko īpašību kopuma. Piemēram, cilvēktiesību ievērošanas tradīcija nozīmē cieņu pret vecākajiem, rūpes par jaunākajiem, veidojot personas cilvēciskos uzskatus. Tradīcijas, kas saistītas ar godu, sirdsapziņu, audzina īpašības, kas vērstas uz ģimenes uzturēšanu, kā arī māca lepoties ar darbu un sabiedrību. Sabiedrības tradīcijas sniedz mīlestību ģimenei vai radiem, bet ar dabu saistītās tradīcijas audzina cieņu pret tēvzemi, valsti un māju (Aldamberganova, Kanayeva, 2014). Arī pirmsskolas iestādēs bērniem tiek mācītas augstākminētās vērtības. Ikdienā tiek runāts par valsti, ģimeni, cieņu pret apkārtējiem u.tml. Lai veicinātu izpratni par tikumiskajām vērtībām, pirmsskolas pedagoģiskajā procesā tiek izmantoti dažādi literārie darbi.

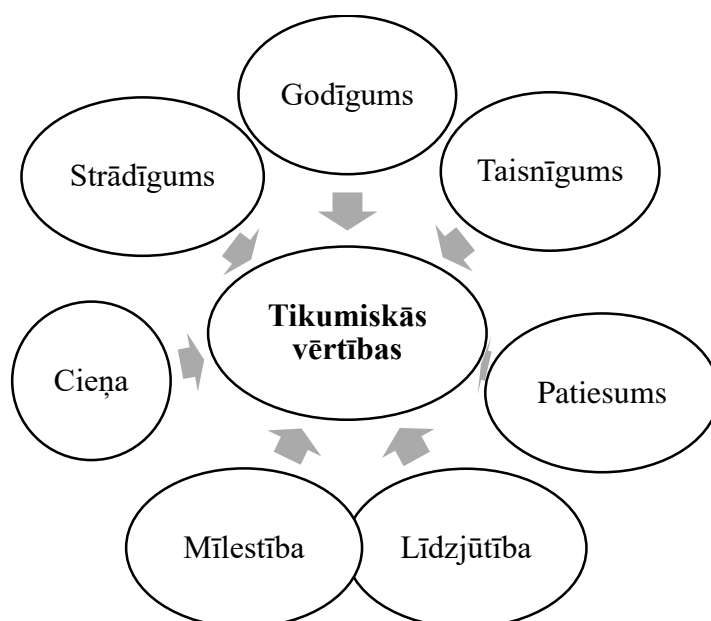
Atgriežoties pie cilvēka tikumiskajām vērtībām, ir jāmin Tikumisko pamatu teoriju. To izstrādāja sociālais psihologs Džonatans Haidts (*Haidt*), lai aprakstītu cilvēku tikumiskos uzskatus, vērtības un uzvedību, par pamatu ņemot, intuīciju un emocijas (Simpson, 2017). Cilvēka tikumiskās vērtības skaidro ar pieciem tikumiskajiem pamatiem:

- 1) rūpes, kas slavē empātiju un nosoda kaitējumu;
- 2) taisnīgumu, kas slavē vienlīdzību un nosoda netaisnību;
- 3) lojalitāti, kas slavē pašatdevi grupas labā un nosoda pretestību savai grupai;
- 4) autoritāti, kas slavē cieņu pret hierarhiju un nosoda dumpīgumu;
- 5) svētumu, kas slavē tīrību un nosoda ļaunanos nešķīstām vai pretīgām darbībām
(Anderson, Masicampo, 2017).

D. Džonsons (*Johnson*) un V. Brets (*Brett*) uzstāj, ka tikumiskās vērtības cilvēks iegūst no bērnības. Tās ieaudzina vecāki, piešķirot apbalvojumus vai pretējo, sodot. Pēc vecāku disciplīnas bērns iegūst tikumiskās vērtības, kas kļūst intuitīvas. Dzīvnieku uzvedības speciālisti to sauktu par nospiedumu. Bērns sāk spontāni, bez pārdomām reaģēt uz situācijām ar apstiprinājumu vai noraidīšanu, pamatojoties uz savu iepriekšējo pieredzi ar sodiem un atlīdzībām. Savā ziņā morālās vērtības ir cilvēka intuīcija, kas ir tikpat drošas kā atšķirība starp saldo un skābo, skaļo un maigo un raupjo un gludo (Johnson, Brett, 2005). Darba autors uzskata, ka cilvēks pieredzi par vērtībām sāk nostiprināt jau bērnībā – gan pirmsskolā, gan ģimenē. Bērns sāk izprast labo un ļauno, sāk izprast darbību sekas, un koriģēt savu uzvedību, jeb piedomāt pie savas uzvedības.

Filozofijas doktore J. Vasiļuka (*Wasiluk*) atsaucas uz Lielo psiholoģijas vārdnīcu, kas tikumiskās vērtības skaidro kā cilvēka attieksmes, kas ir vērtīborientāciju sistēmu veidojošs elements, kas norāda uz kultūras, sociālo, cilvēcisko nozīmi, regulē apzinātu darbību un uzvedību, piešķir tai morālu raksturu un orientē uz augstāku ideālu sasniegšanu. Turklāt, tikumiskās vērtības ir ilgtspējīgas vērtības, kas tiek nodotas no paaudzes paaudzē. Tās tiek mantotas no iepriekšējām paaudzēm, kurām ir mūžīgs raksturs. Tā kā tradicionālās cilvēciskās tikumiskās vērtības izpaužas dažādu reliģiju dievišķajos baušļos, tās ir ieguvušas nacionālo un universālo vērtību raksturu (Wasiluk, 2019). Arī darba autors novērojis, ka vērtības ir ilgtspējīgas, jo bērns iemanto tās vērtības, ar kurām viņš saskaras ikdienā, tāpēc ir svarīgi kādas vērtības tiek nodotas ģimenē un arī izglītības iestādēs. Pedagoģis ir svarīgs kā piemērs, kas arī veido vērtības un tikumus, jo ar pedagoģu bērns tiek regulāri, vēro to un mācās no tā. Bet ir svarīgi, lai pedagoģis kādu savu personīgo nepatiku, savas domas un uzskatus, kas ir atšķirīgi neuzspiestu citiem.

Tikumiskās vērtības ir ideāli vai principi, kas jāievēro, lai atšķirtu pareizo no nepareizā. Morālā vērtība attiecas uz labajiem tikumiem, piemēram, godīgumu, taisnīgumu, patiesumu, līdzjūtību, izpalīdzību, mīlestību, cieņu, strādīgumu utt. Respektīvi, morālās vērtības ir principu kopums, kas palīdz cilvēkam novērtēt, kas ir labs un kas ir slikts (Kaur, 2019). Savukārt, atsaucoties uz N. Kaur rakstīto tikumiskās vērtības var attēlot šādi:

1.attēls. Tikumiskās vērtības (autora veidots attēls pēc Kaur, 2019)

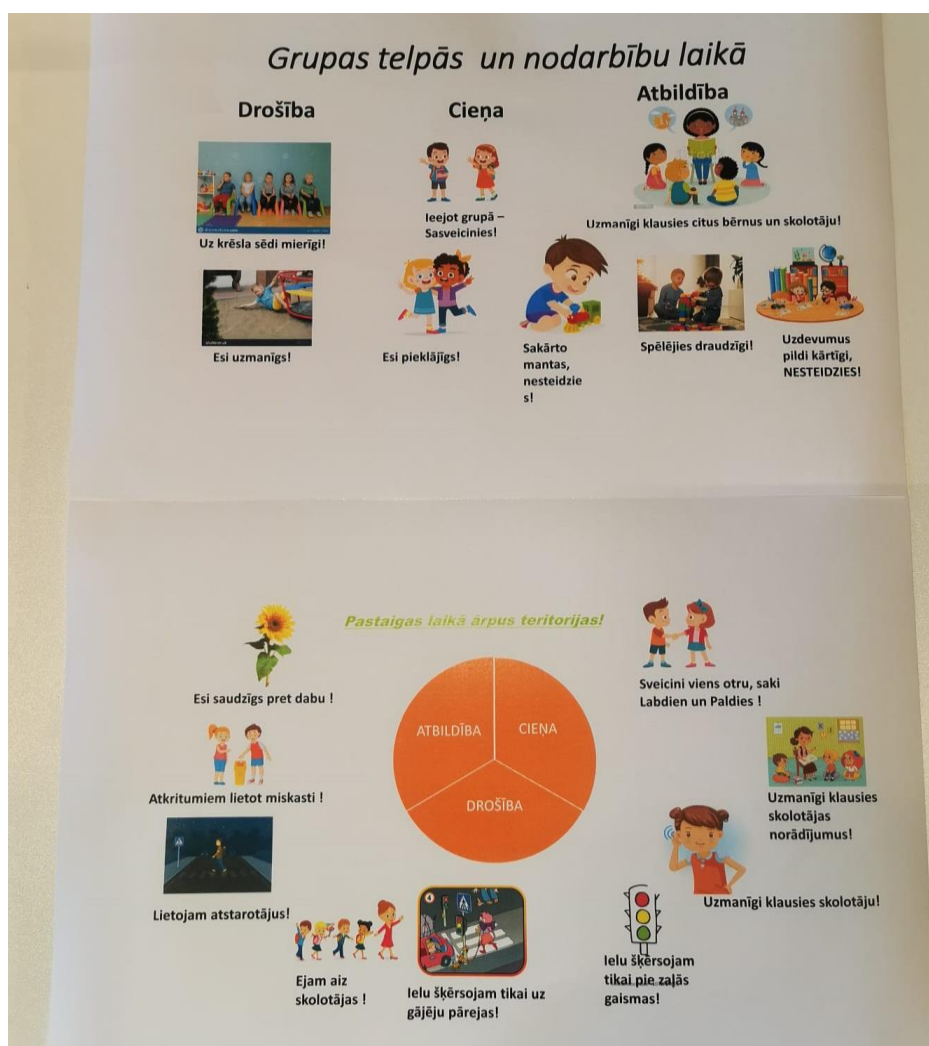
Austrumu filozofs A. Sumankara (*Sumanacara*) atzīst trīs tikumiskos principus, kuriem var piekrist:

- 1) pareiza runa – runas, kas ir pareiza, pieklājīga un laipna. Tā sastāv no atturēšanās no nepatiesas runas, skarbas vai vieglprātīgas runas. Papildus tā ir maiga, mierīga, patiesa, saistīta ar labo un runāta ar labestību. Šāda pareiza runa palīdz cilvēkam izvairīties no dusmām, naidīguma un ļaunas gribas, jo atturoties no nepareizas runas, cilvēks var dzīvot mierīgu, laimīgu un veselīgu dzīvi;
- 2) pareiza rīcība – rīcība, kas ir veselīga un notiek pareizi. Tā izpaužas kā atturēšanās no kaitējuma nodarīšanas dzīvām radībām, atņemšana, kas netiek dots, un sliktas uzvešanās. Tā ir atturēšanās no nepareizām ķermeņa darbībām, kas sakņojas alkātībā, naidā vai maldos, jo šāda rīcība var ietekmēt cilvēka garīgo un emocionālo labklājību;
- 3) pareiza iztika – dzīvei nepieciešamo lietu nodrošināšana. Tā ir atturēšanās no nepareizas iztika, piemēram, ieročiem, apreibinošos vielām. Lai dzīvotu mierīgi un veselīgi, ir jāizvairās no šīm lietām (Sumanacara, 2019).

Tikumiskās vērtības pēta filozofijas nozare ētika. Ētika ir izgājusi cauri dažādiem posmiem filozofijas vēsturē no seniem laikiem līdz pat mūsdienām. Ētikā ir tādi pamatjēdzieni kā vērtības, principi, noteikumi un kodeksi, kas ir uzvedības mērs, kas atšķir labo no sliktā un labo no nepareizā. Tie ir jēdzieni, kas piešķir personību ne tikai indivīdiem, bet arī profesijām, iekļauj tos noteiktos standartos un nosaka uzvedību un attieksmi, kas jāievēro profesijas pārstāvjiem. Profesionālajā ētikā cilvēkiem, kas pieder kādai profesijai, ir jārikojas saskaņā ar tiem pašiem ētikas noteikumiem (Ince, Kolcu. 2019). Taču, jāsaprot, ka ētikas normas nav tikai

profesijā. Arī katrā pirmsskolas izglītības iestādē ir savas ētikas normas, ar kurām katram vecākam un bērnam ir jāiepazīstas, uzsākot mācības pirmsskolas izglītības iestādē. Parasti pirmsskolas izglītības iestādē tie ir iekšējās uzvedības noteikumi, kas nosaka izglītojamo uzvedības noteikumus izglītības iestādē, tās teritorijā un izglītības iestādes organizētajos pasākumos (Ministru kabinets, 2019).

Iepazīstoties ar pirmsskolas izglītības iestādes “X” iekšējās kārtības noteikumiem, var secināt, ka atbildība par tikumisko vērtību ievērošanu gulstas uz vecākiem. Viena no tikumiskajām vērtībām, kas tika aprakstīta iekšējās kārtības noteikumos ir tā, ka vecākiem ir jāved uz pirmsskolas izglītības iestādi bērns vesels, tīrs, kārtīgs, ar viņam nepieciešamo papildus apģērbu un higiēnas piederumiem, atstājot virsdrēbes garderobē un nomainot ielas apavus uz iekštelpu apaviem (Baložu vidusskola, 2015). Runājot par bērniem, pirmsskolas izglītības iestādē “X” katrā grupā ir savi iekšējie grupas noteikumi, kurās tiek uzskaitītas arī tikumiskās vērtības, kas ir jāievēro, atrodoties grupā. Noteikumi, kas jāievēro grupā “Mārītes”, kurā autors veica praktisko pētījumu, atspoguļoti attēlā (sk. 2.attēlu).

2.attēls. Grupas “Mārītes” noteikumi (attēls no autora personīgajiem arhīviem)

Pēc termina tikumiskās vērtības analizēšanas pedagogu, psihologu un filozofu teorijās, var secināt, ka tikumiskās vērtības ir noteiktu īpašību un uzvedības normu kopums, ko jāaudzina bērnam jau no mazotnes. Tiek akcentēts, ka par tikumisku var uzskatīt ne tikai pareizu rīcību, tikumiskai ir jābūt arī cilvēka runai un pareizai iztikai, veidam, kā cilvēks dzīvo savu dzīvi. Tikumiskās vērtības atspoguļojas cilvēka rīcībā, kā labai vai sliktais. Nākošajā apakšnodaļā aplūkota tikumisko vērtību izpratnes veidošanās vecākā pirmsskolas vecuma bērniem.

1.2. Tikumisko vērtību izpratnes veidošanās vecākā pirmsskolas vecuma bērniem

Izglītības iegūšana, mācību process, nevar pastāvēt bez vērtībām. Mācības ir veids, kā cilvēks uzzina par vērtībām un tikumiem. Bērnam ir nepieciešams iegūt uz vērtībām balstītu izglītību. Mācības šādā skatījumā ir attīstības process, kurā bērns apzinās vērtību izpratni, mācās dzīvot saskaņā ar vērtībām un tikumiem. Cilvēka tikumiskās vērtības pārvalda cilvēka uzvedību un rīcību. Vērtību izpratne ir saistīta ar cilvēka uztveri, spējām, pieredzi (Ergen, 2019). Tiek secināts, ka tikumiskās vērtības bērnam ir jāieaudzina. Kāda būs cilvēka tikumisko vērtību izpratne, tāds būs arī cilvēks.

Tikumiskās attīstības un audzināšanas, kā arī pozitīvu tikumisko vērtību veidošanās un problēmas ir bijušas aktuālas ne tikai pedagogijā, bet arī ārpus tās. Mūsdienu sabiedrībā mainās komunikācijas modeļi, sabiedrības liberalizācija un demokratizācija, morāles un audzināšanas teorija un izpratne, sociālās un individuālās tikumiskās vērtības, metodes, procedūras un tikumiskais un ētikas saturs. Viena cilvēka vērtību sistēma ir atkarīga no tā, ka viņš tiek novērtēts ģimenē, kā arī no tā, kāda ir viņa dominējošās vides vērtības, kurā cilvēks dzīvo. Tādēļ izglītības iestādēm ir liela nozīme bērnu un jauniešu izglītošanā (Popovska, Popovski, 2021), jo ar bērnu tikumisko audzināšanu pieaugušais ietekmē bērna gribu uzvesties un darboties saskaņā ar senču paražām, kultūras vērtībām, kā arī veicina bērnu integrāciju sabiedrībā. Sākumā bērns integrējas sabiedrībā ģimenē. Nākošais posms ir izglītības iestāde (Žukovs, 1997), kur bērns apgūst morālās īpašības.

Morālās īpašības (taisnīgums, godīgums u.c.) veido cilvēka tikumiskās vērtības, kas ietekmē personības veidošanos. Tādēļ tikumisko ideju un zināšanu asimilācija, personīgo tikumu un tikumisko vērtību veidošana ir pirmie soļi, kas veido pamatu tikumisko vērtību izpratnes procesam (Lokhvytska, Rozsokha, Azman, 2022).

Tikumisko vērtību izglītošana jeb tikumiskā pedagogijā ir mācīšanās prakse, kuras mērķis ir attīstīt bērnu morālo apziņu, spriešanu, izpratni un uzvedību. Tikumiskā pedagogija

sastāv no pedagoģiskajām tradīcijām, un proti, kognitīvo, emocionālo un kultūras izglītošanu. Šīs trīs tradīcijas uzsver dažādus bērnu tikumiskos aspektus, ko var aplūkot no diviem galvenajiem aspektiem:

- 1) kognitīvās un emocionālās tradīcijas uzskata par iekšējām bioloģiskām spējām, piemēram, kognitīvo un emocionālo briedumu, kas ir būtiskas tikumiskai attīstībai, tādējādi ietekmējot mācību pieeju;
- 2) kultūra tiek uzskatīta par neatņemamu tikumiskās attīstības sastāvdaļu un tādējādi koncentrējas uz tikumiskās mācīšanas nozīmi no aktīva bērna viedokļa, ņemot vērā kontekstu un kultūru (Johansson, Brownlee, Cobb-Moore, Boulton Lewis, Walker, Ailwood, 2011).

Bērniem galvenā darbība ir rotaļa (Šternfelde, 2017). Tādēļ ir svarīgi bērnam veidot tikumiskas vērtības rotaļās, kas nozīmē – zināt, izprast, lietot un analizēt uzvedības normas dažādās rotaļu situācijās. Tikumisko vērtību izpratnes veidošanās īstenojās kā pateikšana saviem vārdiem lietas būtību, saistīt ar savām zināšanām vai izjūtām. Tā izpaužas kā:

- 1) savu izjūtu izpratne, to formulēšana vārdos;
- 2) uzvedības noteikumu, normu, tikumisko īpašību izpratne, pamatojums;
- 3) savu uzvedības (rotaļu) motīvu apzināšanās;
- 4) vārdu ES-TU-MĒS atšķirīgās un kopējās iezīmes, saistība (Dzintere, Stangaine, 2007).

Pēc autora domām ir svarīgi izspēlēt dažādas situācijas ar bērniem un analizēt kā rīkoties šādā situācijā, kā labāk nē. Ir nepieciešams ar dažādiem piemēriem sniegt bērniem izpratni par to, izmantojot pedagoģiskajā procesā diferencētus uzdevumus un pieejas.

Veidojot izpratni par tikumiskām vērtībām, liela nozīme ir audzināšanai. Pēc A. Šponas teiktā audzināšana ir daudzpusīga mācību un ārpusklases, izglītības iestādes, ģimenes un sabiedrības darbība, kas vērsta uz attieksmes veidošanu pret sevi un citiem sabiedrības locekļiem, valsti, pret darbu, pret dabu, kas viss veido audzināšanas saturu un formas. Viņa apgalvo, ka audzināšana ir viens no sabiedrības demokrātiskuma mērķiem (Špona, 2001). Bērna audzināšana ir atbildīgs uzdevums, kas jāveic visiem cilvēkiem, kuri ikdienā ir kopā ar bērnu. Audzināšanas procesam jābūt pozitīvam, pārdomātam, pieaugušajiem ir jārāda bērnam labs piemērs.

Šim mērķim Ministru kabinets ir izstrādājis Ministru Kabineta noteikumus Nr. 480, ko dēvē par tikumiskās audzināšanas vadlīnijām. Vadlīnijās tiek noteikts audzināšanas mērķis. “Audzināšanas mērķis ir nodrošināt iespēju katram izglītojamam kļūt par krietnu cilvēku, tikumisku, rīcībspējīgu un atbildīgu personību sabiedrībā, veicināt izglītojamā izpratni par vērtībām un tikumiem, sekmējot to iedzīvināšanu, bagātināt kultūrvēsturisko pieredzi, stiprināt

piederību un lojalitāti Latvijas valstij”. Par krietnu cilvēku sabiedrībā dēvē cilvēku, kurš apzinīgi veic savu darbu un pilda savus pienākumus. Runājot par pirmsskolas vecuma bērniem, tad par krietnu cilvēku var runāt, kad bērns pilda Bērnu tiesību aizsardzības likumā noteiktos pienākumus, proti, izturas ar cieņu pret saviem vecākiem un citiem ģimenes locekļiem, sargā savu veselību, atbilstoši savai fiziskai un garīgai attīstībai apgūst izglītību, kā arī ievēro izglītības iestādes iekšējos kārtības noteikumus, sargā savu veselību atbilstoši savai vecuma un brieduma pakāpei, izturas ar cieņu pret valsti, ievēro sabiedrībā pieņemtie uzvedības noteikumus, kā arī saudzīgi izturas pret apkārtējo vidi u.c. pienākumus (Ministru kabinets, 1998).

Saistībā uz tikumisko vērtību izpratni, iepriekšminētajās vadlīnijās audzināšanas procesā tiek izkopti šādi tikumi, kas ir uzskaitīti 1.tabulā.

1. tabula. Tikumisko vērtību izpratnes veidošana audzināšanas procesā Ministru kabinets, 2016; Beļickis, Blūma, Koķe, Markus, Skujiņa, Šalme, 2000)

Tikumiskā vērtība	Apraksts
Atbildība	Griba un spēja paredzēt savas izvēles un rīcības sekas un rīkoties, respektējot cita cilvēka cieņu un brīvību. Tā ir attieksme, kurai raksturīga pienākuma apziņa, ko audzina pedagogs ar savu attieksmi pret darbu un mācību procesu.
Centība	Čaklums, uzcītība, rūpība un griba jebkuru darbu veikt pēc iespējas mērķtiecīgāk, kvalitatīvāk un produktīvāk. Tā ir “tieksme kaut ko veikt godprātīgi, neatlaidīgi, rūpīgi un maksimāli atbilstoši savām spējām”.
Drosme	Izlēmība, baiļu pārvarēšana, rakstura stingrība, situācijas novērtēšana un cieņpilna rīcība, uzņēmība, centieni pēc taisnīgā un labā. Tā ir “rakstura īpašība, kas raksturo cilvēka spēju apvaldīt un/vai pārvarēt baiļu jūtas, šaubas par panākumiem, bailes no grūtībām, briesmām un nepatīkamām sekām u droši rīkoties”.
Godīgums	Uzticamība, patiesums, vārdu un darbu saskaņa. Tā ir “personas rakstura īpašība, kas atbilst morāles prasībām un izpaužas taisnības paušanā, objektīvi pamatotā attieksmē pret citiem cilvēkiem, nesavtīgumā, apzinīgumā un atklātumā”.
Gudrība	Māka izmantot zināšanas labā veicināšanai savā un sabiedrības dzīvē. Tā ir “uz smadzeņu darbību balstīts augsts intelektuālais, dzīves pieredzes un darba prasmes līmenis”
Laipnība	Vēlība, atsaucība pret citiem, pieklājība.
Līdzcietība	Attīstīta empātija, vēlme iejusties otra pārdzīvojumos un aktīvs atbalsts.
Mērenība	Rīcības un uzskatu līdzsvarotība, spēja nošķirt saprātīgas vēlmes no nesaprātīgām un atteikties no nevajadzīgā, atturēšanās no tā, kas traucē personas attīstību.
Savaldība	Uzvedības un emociju izpausmju kontrole un vadība, respektējot savu un citu cilvēku brīvību, kā arī cienot sevi un citus. Tā ir “emocionālā noturīguma augstākā pakāpe. Spēja ekstremālos apstākļos kontrolēt savu uzvedību, nepadoties dumsu lēkmei vai tml. afekta izraisītai aktivitātei, bet rīkoties, saglabājot paškontroli”.

Solidaritāte	Savstarpējs atbalsts un rīcības saskaņotība, rūpes par savu, citu un kopīgu labumu, demokrātisks dialogs ar citiem.
Taisnīgums	Godprātīga lemšana, cilvēktiesību un citu saprātīgu interešu un morāles normu ievērošana. Tā ir “pazīme, kas raksturo morālās apziņas noteiktu vērtējumu, attieksmi un kas izpaužas kā atbilstība īstenībai, patiesībai”.
Tolerance	Iecietība, vēlme izprast atšķirīgo (piemēram, cilvēka ārējo izskatu, veselības stāvokli, uzvedību, viedokli, ticību, paražas).

Tomēr tikumiskās vērtības ieadzināt nevar, tādēļ tām ir jāklūst par ieradumu (Valsts izglītības satura centrs, b.g.). Tātad darbības ir jāveic atkārtoti un tikai tā, tās kļūst par ieradumu. Ieradumus var definēt kā procesu, kurā stimulš automātiski rada impulsu darbībai, pamatojoties uz apgūtām stimula-atbildes asociācijām. Tradicionāli ieraduma veidošana nozīmē paredzētās uzvedības atkārtošānu stabilā kontekstā tādā mērā, ka pēc pietiekamas atkārtošānas iecerētā uzvedība tiks noskaidrota ar apkārtējās vides norādēm, nevis ar pastāvīgu un apzinātu lēmumu pieņemšanas procesu. Ieradumu veidošanai tika izstrādāta sistēma, kas ir aplūkojama 3.attēlā. Tās pirmais posms ir motivācijas posms, kurā cilvēks pieņem lēmumu veidot jaunu uzvedību. Jaunās rīcības un iespējamo seku apdomāšana rada nodomu veidošanos. Nākamajā posmā, brīvprātības posmā, cilvēki mēģina pārvērst savus nodomus darbībā. Trešajā sākuma etapā cilvēkam ir jāatkārto jaunā uzvedība, kam nepieciešama ilgstoša motivācija un pašregulācijas prasmes. Trešajā beigu etapā paredzētā uzvedība tiek atkārota tādā veidā, lai tā atbalstītu ieradumu veidošanos. Trešā posma abi etapi beidzas ar jauna ieraduma veidošanos (Vogelsang, Hinrichs, Fleig, Pfefer, 2022).

3.attēls. Jauna ieraduma veidošanās shēma (autora veidots attēls pēc Vogelsang, Hinrichs, Fleig, Pfefer, 2022)

Līdzīgi ir arī tad, kad pedagogs veido bērniem kādu jaunu paradumu. Tikai, veidojot bērnam jaunu paradumu, pedagogam rodas motivācija, nākošajā posmā pedagogs rada un parāda nodomu izglītojamiem bērniem. Trešajā posmā pedagogs atgādina par jaunā ieraduma veidošanos, nepieciešamības gadījumā atkārtoti to ar bērniem tik ilgi, līdz tas kļūst par jaunu ieradumu.

Lai palielinātu noteikta ieraduma spēku, konkrētā uzvedība ir atkārtoti jāveic vienā un tajā pašā kontekstā, līdz tiek noteikta garīga saistība starp kontekstu un uzvedību. Ieraduma stiprums parasti palielinās dinamiskā formā, sākumā strauji pieaugot, maksimālās vērtības tiek sasniegtas pēc aptuveni diviem mēnešiem un ar lielu atšķirību (Kilb, Labudek, 2022). Līdz ar to var secināt, ka ieradumu veidošanai ir nepieciešami vismaz divi mēneši.

Cilvēki dzīvo sabiedrībā un viņiem ir nepieciešama socializācija, lai apgūtu tikumiskās vērtības. Uzturot sociālās attiecības, cilvēki pēta sabiedrības apstiprināto uzvedību. Pateicoties pirmsskolas izglītības iestāžu mācību programmām, bērni tiek sistemātiski mācīti uzņemt pienākumus, sadarboties, palīdzēt, veidot ieradumu būt pozitīvas attiecības ar citiem (Zdanevych, Syrova, Kolosova, Pyvovarenko, Kurhannikova, 2020). Ļoti svarīga loma bērnu socializācijā ir pirmsskolas izglītības iestādes pedagogiem. Viņi palīdz bērniem augt un attīstīties, kā arī palīdz bērniem iegūt kompetenci, lai gūtu panākumus nākotnē. Tikumisko vērtību mācīšana ir svarīgs pirmsskolas iestāžu un pedagoģiskā personāla uzdevums, jo tās veido bērnu dzīves pamatu, ļaujot viņiem labi socializēties ar apkārtējo vidi. Tikumisko vērtību mācīšana pirmsskolā ir pirmsskolas pedagoga apzināts darbs, lai optimāli veicinātu bērnu tikumisko attīstību jau no mazotnes (Pujiastuti, Schwarz, Holodynski, 2019).

Saistībā ar socializāciju, var teikt, ka lielu lomu bērna dzīvē spēlē kolektīvs, jo līdz ar vecumu bērnu attiecības kļūst sarežģītākas. Vecākā pirmsskolas vecumā bērna uzvedībā sāk spilgtāk parādīties personības iezīmju saikne ar intelektu un tikumiskajām īpašībām, attieksmi pret apkārtējiem: pret pasauli, pret sevi, pret pieaugušajiem un vienaudžiem. Bērniem šajā vecumā ir vērojamas savaldība un rīkošanās citu cilvēku interesēs. Tas ir tikai sākums prasmei, kas jāturpina attīstīt un nostiprināt. Apgūstot tikumisko uzvedību, bērns kļūst spējīgs izdarīt pareizo morālo izvēli nevis vārdos, bet darbos. Piemēram, uzmanība citu cilvēku interesēm, līdzjūtība pret citu cilvēku nepatīkšanām, kā arī vainas apziņa, pārkāpjot morāles normas (Суслова, 2017).

Tikumiskās vērtības ir svarīgas jebkurā dzīves posmā, taču lielākā daļa vērtību tiek ieaudzinātas bērnībā. Tāpēc svarīgi, lai bērniem tiktu ieaudzinātas tās jau pirmsskolas vecumā, jo tās bērns izmantos, kad izaugs pieaudzis. Rakstniece J. Ponio, kas raksta par cilvēka tikumiem, iezīmē astoņus iemeslus, kādēļ bērniem ir jāieaudzina tikumiskās vērtības jau bērnībā:

- 1) rakstura veidošanai;
- 2) pareizā un nepareizā atšķiršanai;
- 3) pasaules uztveršanai;
- 4) pieaugušo uzvedības noteikšanai;
- 5) vienaudžu sliktās ietekmes novēršanai;

- 6) palīdzībai tikt galā ar sarežģītām situācijām;
- 7) pašapziņas vairošanai;
- 8) iemācīšanai domāt par citiem (Ponio, 2021).

Bērns, sākot no trīs gadu vecuma, sāk izprast vienkāršus morāles pārkāpumus, definēt tos kā nepareizus, neatbilstošus noteikumus (Gasser, Dammert, Murphy, 2022). tas nozīmē, ka jau no mazotnes ir jāsekmē bērna izpratne par tikumiskajām vērtībām, lai bērns dzīvotu saskaņā ar tiem, izprastu labo un ļauno.

Lai tiktu sekmēta izpratne par tikumiskajām vērtībām un tikumiem, pieaugušajam ir jārāda pozitīvs piemērs, kas palīdzētu bērnam izaugt par pozitīvu un līdzjūtīgu cilvēku. Lai to izdarītu, ir jāievēro daži principi:

1. jāņem vērā bērna domas. Ja bērns ievēro, ka viņu uzklausā, arī viņš pats izpratīs, cik svarīgi ir uzklausīt citus cilvēkus;
2. jāatvainojas. Pieaugušajam ir jāprot atvainoties bērnam. Tas pilnveido bērnam atbildības sajūtu par savu rīcību. Kā arī veicina izpratni par to, ka visi reizēm kļūdās un tad ir jāmeklē atzīt savu vainu, un mācīties no kļūdām;
3. jāiemāca, ka arī citiem cilvēkiem ir jūtas. Bērnam jāizprot, ka arī citi cilvēki ir svarīgi un reizēm, lai atrisinātu situāciju ir nepieciešams piekāpties;
4. godīgums ir vērtība. Lai arī cik grūti tas reizēm nešķiet, bet pieaugušajam ir jābūt godīgam pret bērnu. Redzot, kā pieaugušais sniedz bērnam godīgas atbildes, arī bērns izpratīs, ka godīgums ir augstu vērtējams tikums (Valdivideso, 2021).

Pieaugušie un cilvēki, kuri ikdienā ir kopā ar bērnu, ir atbildīgi par bērna audzināšanu, arī par tikumisko vērtību apguvi. Pozitīvs piemērs ir svarīgākais bērna attīstības rādītājs tikumisko vērtību izpratnē.

Tikumiskās izpratnes veicināšana, ne tikai palīdz apgūt pozitīvu tikumu attīstību, bet arī pilnveido vārdu krājumu, bet ļauj bērniem vārdiski izteikt jūtas un liek saprast, kā viņa rīcība ietekmē apkārtējos (Twin Cities Mom Collective, 2021).

Var secināt, ka veidot pirmsskolēnu izpratni par tikumiskajām vērtībām, var audzinot bērnu saskaņā ar tikumiem. Taču tikai ar audzināšanu to nevar izdarīt. Tādēļ svarīgi ir bērniem veidot tikumiskos ieradumus. Dienu no dienas atkārtojot tos. Bērni tikumiskās vērtības iemācās arī socializācijas procesā jau agrā bērnībā.

1.3. Literāro darbu izmantošana bērnu tikumisko vērtību izpratnes sekmēšanai

Pagātnes un tagadnes rakstnieki ir radījuši daudz brīnišķīgu literāro darbu bērniem par visu tikumisko vērtību izpausmēm. Ar sava tēlainumu un raksturu tie ietekmē bērnus tik ļoti, ka izraisa kolosālas jūtas, piemēram, mīlestību un cieņu pret godīgiem un patiesiem cilvēkiem un, gluži pretēji, rada melu noraidīšanas sajūtu un citu cilvēku savtīgu rīcība. Taču jāpatur prātā, ka bērnu jūtas par literārā darba varoņa rīcību vai bērnu domas par kādu vienaudžu rīcību pēkšņi nepārvērtīsies par stabilām bērnu personības iezīmēm. Šajā sakarā nepieciešams, lai pārdzīvojums, kas rodas, nepaliktu tikai pārdzīvojums, bet radītu vēlmi rīkoties tāpat kā literārā darba varonim. Tas nozīmē, ka pirmsskolas iestādes pedagogam ir jārada situācijas un jāorganizē bērnu dzīve tā, lai bērnam pēc tā būtu nepieciešamība (Капацевич, 2017).

Tiek akcentēts, ka literārie darbi ir veids, kā veicināt bērna tikumisko attīstību un audzināšanu. Tie palīdz bērnam izprast draudzības un drosmes jēdzienu, izšķirt labo no ļaunā (O'Toole, 2019). Arī darba autors uzskata, ka literāro darbu laikā var tikt sekmēta izpratne par tikumiskajām vērtībām. Kvalitatīvas un pareizi izvēlētas grāmatas pozitīvā veidā ietekmē pirmsskolas vecuma bērnu rakstura iezīmju veidošanos. Pozitīvs, emocionāli piepildīts grāmatas saturs, "pievilina" klausītāju, viņš vēlas tam līdzināties (Walton, 2021). Ir novērots, ka bērni bieži cenšas atdarināt varoņus, ne tikai pasaku varoņus, bet cilvēkus, kas bērnam ir autoritāte. Tas liek izvērtēt, kāda sižeta grāmatas izvēlēties lasīt mācību procesā. Labāk piedāvāt bērniem grāmatas, kurās minēti tikumi, kuru noslēgums ir pozitīvs. Ja mērķis ir veicināt tikumisko vērtību izpratni, svarīgi ir pārrunāt tikumus, un arī netikumus, kādi piemītuši literārajiem varoņiem. Pārrunāt īpašības, kādēļ, pēc bērna domām šim varonim piemīt noteiktais tikums.

Stāstu lasīšanas laikā bērns izzina vērtības, domā par apkārtējo pasauli dažādos veidos. Tiek uzsvērts, ka lasīšana paaugstina empātijas līmeni, īpaši, ja grāmatas saturā aprakstītas situācijas, kas nav vienādas ar klausītāja līdzšinējo pieredzi. Stāstus nepieciešams pārrunāt, uzdotot bērnam jautājumus, piemēram: Kā tu justos, ja ar tevi tā notiktu?, Kā tavuprāt varonis jutās šajā situācijā? Tiek piedāvāts veids, kā var veicināt tikumu izpratnes veidošanos, pirms literārā darba lasīšanas piedāvāt bērnam aplūkot ilustrācijas, pārrunāt, kādas emocijas redzamas attēlā, kāds tikums tiek/netiek ievērots. Daudzos stāstos ir aprakstītas problēmsituācijas, kas viņiem ir jāpārvar (Conflict Center, 2018). Autors akcentē, ka pirms problēmas atrisinājuma klausītājs var iztēloties un pastāstīt, kāds tikums jāievēro, lai risinātu radušos situāciju, kā labāk to risināt, kā pats klausītājs rīkotos, ja būtu tādā situācijā u.tml.

Literatūra ir iedarbīgs veids, kā apgūt zināšanas. Tiek pat uzsvērts, ka literatūra spēj cilvēku ietekmēt tik pat ļoti, kā reāla rīcība. Apkopotas frāzes, kuras izmantot pārrunājot literāros darbus kopā ar bērniem:

1. Kā stāstā rīkojās galvenie varoņi?
2. Vai viņi gribēja izdarīt labu vai ļaunu darbu?
3. Kāpēc viņi bija pasakas varoņi?
4. Kāpēc viņi bija sliktie?
5. Vai viņi rīkojās pareizi pieņemot šādu lēmumu? Kāpēc?
6. Vai varoņi domāja par to, kā jutīsies pārējie?
7. Kam tas likās slikti? Kam tas likās labi? u.c (Department of Education, 2003).

Bērniem jāpiedāvā grāmatas, kuras pozitīvā veidā ietekmē viņu rakstura iezīmes. Ar stāstu palīdzību bērns jāiepazīstina ar dažādu valstu kultūrām un vērtībām (Department of Education, 2003). Tiek secināts, ka pedagogam ir rūpīgi jāizvērtē un jāiepazīst literārais darbs pirms tas tiek piedāvāts klausītājam – bērnam. Reizēm, lai bērns labāk izprastu notikumus, kas norisinās literārajā darbā, bērnam nepieciešams sevi identificēt ar kādu no pasaku varoņiem. Šādā veidā viņam ir labāk iztēloties un izprast literāro darbu.

Mūsdienu pasaulē, kad bērnam ir pieejama daudzveidīga informācija no dažādiem avotiem, novērojami mainīgi morāles un ētikas standarti. Ir pierādīts, ka kvalitatīva literatūra var pozitīvi ietekmēt bērna tikumisko izpratni un morāli (Navsaria, 2021). Arī darba autors novērojis, ka bērnu tikumiskās vērtības, morāle un ētikas standarti bērniem ir ļoti atšķirīgi. Tas tiek skaidrots ar vecāku aizņemtību un neproduktīvi iztērēto laiku, ko bērni pavada izmantojot planšetes, telefonus un televizorus, lai skatītos dažādus, vecumam atbilstošus un neatbilstošus sižetus un spēlētu spēles. Bērniem patīk attēlot ļaunos varoņus, jo viņi uzskata to par normālu rīcību, domā, ka ir ētiski citus saukt rupjos vārdos vai aizskart fiziski.

Grāmatas, kurās aprakstīta laipnība, ieteicams izmantot situācijās, kad bērns izjūts neželību. Saturam vajadzētu būt par emociju paušanu. Viens no veidiem, kā sekmēt vērtību izpratnes sekmēšanu, ir pārrunājot ar bērniem grāmatā dzirdēto. Piemēram, pirmsskolas vecumā grāmatu lasīšana par laipnību, sekmē bērnu izpratni par to, ka neliela cieņas izrādīšana palīdz iepriecināt citus cilvēkus (Navsaria, 2021). Citā avotā uzsvērts, ka nepieciešams stāstīt tādas stāstus, kad liek bērnam domāt un uzdot jautājumus par dzirdēto. Šajā gadījumā stāsti tika lasīti no Bībeles. Sarunu laikā tika noskaidrotas un pārrunātas dažādas tikumiskās vērtības (Defeo, 2022). Autors uzsver, ka šādu literāro darbu izmantošana, kuru laikā bērniem rodas jautājumi un tiek meklēti atbilžu risinājumi, ir ieteicamākais veids, kā sekmēt bērna tikumisko vērtību izpratni, jo ir iespējams izprast, kādi tikumi bērnam ir saprotami, kuru nozīmi

nepieciešams skaidrot un pilnveidot. Šādā veidā tiek attīstītas ne tikai tikumiskās vērtības, bet arī dialogruna, uzlabotas savstarpējās attiecības, klausīšanās un runas prasmes.

Tiek uzsvērts, ka bērniem, kuriem nostiprinājušās tikumiskās vērtības, nespēj tik ļoti ietekmēt sabiedrības ietekme, kā arī noskaidrots, ka šie bērni izaug par krietniem cilvēkiem. Mūsdienu situācijā, kad vecāki ir aizņemti un velta bērniem arvien mazāk laika, kad bērni lielu daļu ikdienas pavada izmantojot viedierīces un citus izklaidējošus līdzekļus, tiek negatīvā veidā ietekmēta bērnu attīstība. Vecākiem ir jāvelta uzmanība saviem bērniem. Jāvelta laiks sarunām par sliktu un labu rīcību, par pieņemamu uzvedību u.tml. vērtībām. Sarunām par vērtībām jāklūst par ikdienišķu diskusiju tematu ģimenē. Jo situācijā, kad bērnam būs nepieciešams padoms, to lūgt vecākiem būs daudz vieglāk, ja bērnam būs līdzšinējā pieredze par līdzīgām tēmām (Sweat, 2008). Ir jāsecina, ka vecāki neizprot tikumisko vērtību veicināšanas nozīmi, jo bērni jau pirmsskolā stāsta par to, cik daudz laika pavada izmantojot modernās ierīces.

Bērnam jāmacās atpazīt daudz situāciju, kas liktu domāt par tikumiskajām vērtībām. Literatūras avotā apgalvots, ka pētījumā, kuru veica, lai noskaidrotu, vai izpratni par tikumiskajām vērtībām iespējams sekmēt, ja mācību darbā izmanto literāros darbus, ir pierādīts, ka izpratne palielinājās, jo tika paaugstināta zināšanu un tikumības izpratne, apzināšanās, empātija un refleksija. Lai šo sekmētu, autors iesaka izmantot literāros darbus, kur skaidri definēta tikuma nozīme, skaidrojums. Pēc tam tekstu pārrunāt, identificēt minētos tikumus, pārrunāt tikumisko/netikumisko vērtību nozīmi savā un apkārtējo cilvēku dzīvē (Hart, 2019).

Projektā, kur daiļliteratūra izmantota morāles pilnveidošanai vecākā pirmsskolas vecuma bērniem minēts, ka literārajos darbos iespējams apgūt prasmi izprast cilvēkus un dzīvi. Pirms grāmatas lasīšanas bērniem, pieaugušajam nepieciešams uzdot sev jautājumus: “Ko grāmata sniegs bērnam?”, “Ko viņš iemācīsies?” Literāro darbu lasīšanas laikā videi jābūt harmoniskai un tādai, lai netiktu novērsta klausītāja uzmanība. Lai bērns nebūtu tikai klausītājs, darba lasīšanas laikā jāuzdod jautājumi, jāpārrunā neskaidrais, jāstāsta pasaka kopā u.tml. Bērnam interesantāk ir iesaistīties darba lasīšanas laikā, nekā būt tikai klausītājam. Tiek uzsvērts, ka pirmsskolas vecumā bērniem patīk stāstus dzirdēt atkārtoti, vairākas reizes, tādējādi tiek pilnveidota arī runa un trenēta atmiņa (Zaharova, 2019). Darba autors uzsver, ka ir svarīgi pirms literārā darba lasīšanas pašam ar to iepazīties, apzināt, kāds būs bērna ieguvums, ja viņš klausīsies šo darbu, ko viņš no tā iemācīsies.

Grāmatās bērnam iespējams attīstīt izpratni par tikumiem, jo bērni dzird dažādus notikumus, gan reālus, gan nereālus, kuros darba varoņiem jāpieņem dažādi lēmumi un jāveic drosmīgas izvēles. Ir svarīgi izvēlēties tādu literāro darbu, kas veicinās tikumisko izpratni. Lai pieaugušais varētu pārliecināties, ka grāmatas ir noderīga bērnam, nepieciešams grāmatu izlasīt pašam un sev atbildēt uz jautājumiem:

- Vai grāmatai ir literāra vērtība?
- Vai grāmata māca morāli, kas ir labs un patiess?
- Vai grāmata mudina bērnu izrādīt mīlestību un darīt labus darbus?
- Vai grāmata pilnveido bērna intelektu un veicina iztēli? Šādus un vēl citus jautājumus raksta autore aicina izmantot pirms darba lasīšanas bērnam (Oates, 2021).

Psihiatrs B. Bettelheims akcentējis, ka bērnam nepieciešama morāla izglītība, kura tiek mācīta nevis abstrakti, bet gan caur pareizo un nozīmīgo. Psihiatrs uzsver, ka pirmsskolas vecumā viens no nozīmīgajiem mācīšanās veidiem notiek izmantojot pasakas. Izsenis tika uzskatīts, ka tikumiskās vērtības bērniem nav nepieciešams sekmēt, šobrīd uzskati ir mainījušies. Pedagogi un arī vecāki sāk izprast, cik svarīgi bērnam ir iepazīt tikumiskās vērtības. Stāsti ir līdzeklis, kā audzināt bērna raksturu un pilnveidot tikumisko audzināšanu, un izpratni par tikumiskajām vērtībām. Tiek uzsvērts, ka fantāziju stāsti, kuros ir ne tikai labais, bet arī ļaunais un sliktais, mudina bērnu pārdomāt, kāds cilvēks viņš vēlas būt – labs vai slikts. Piemēram, pasakas “Skaistule un briesmonis” sākumā tiek uzsvērts, cik briesmonis ir briesmīgs un ļauns, bet vēlāk izrādās, ka viņš ir laipns un jauks. Arī šādi piemēri rosina bērnus domāt par tikumiem un par to, ka pirmais iespaids par otru cilvēku var būt maldīgs (Guroian, 1996).

Literāro darbu integrēšana mācību procesā ir iedarbīgs veids, kā mācīt bērniem pozitīvas rakstura iezīmes (Almerico, 2014). Jāsecina, ka literāros darbus nepieciešams iekļaut ikdienas mācību procesā. Pieaugušajam jāatrod tāds darbs, kas atbilst noteiktajam mēneša vai nedēļas tematam un, kurš sekmē vērtību apguvi. Literāro darbu var izlasīt, pārrunāt, pēc tam izspēlēt, uzzīmēt u.tml., tādējādi tiktu integrētas dažādas mācību jomas un sekmēta vispusīga bērna attīstība.

Kognitīvās izpētes psihologi ir izpētījuši, ka literāro darbu lasīšana ļauj klausītājam “sazināties” ar pasaku tēliem no attāluma, tomēr ar izteiktu klātbūtni, kas uzlabo izpratni un empātiju (Gasser, Dammert, Murphy, 2022). Tiek saprasts, ka bērns, atrodoties savā komforta zonā, var izjust pārdzīvojumus un iztēloties, kāda ir darbības gaita literārajā darbā, izprast varoņu vajadzības un just tiem līdzīgi.

Izpratne par tikumiskajām vērtībām izmantojot literāros darbus mācību procesā pirmsskolā var tikt sekmēta, ja pedagogs izvēlas daudzveidīgus literāros darbus, kuros uzsvērts labais un ļaunais. Galvenais – darbu lasīšanas laikā, vai pēc tās nepieciešams pārrunāt, kādi tikumi/netikumi piemītuši varoņiem, kā arī piedāvāt bērniem daudzveidīgi izmantot literāros darbus, piemēram, uzzīmēt, kāds tikums izpaužas galvenajam varonim, izspēlēt, attēlot. Otrajā nodaļā atspoguļots praktiskais pētījums, lai noskaidrotu, vai literāro darbu izmantošana mācību procesā ar vecākā pirmsskolas vecuma bērniem sekmē izpratni par tikumiskajām vērtībām.

2. Pētījums par bērnu tikumu un tikumisko vērtību izpratni pedagogiskajā procesā

2.1. Pētījuma metodoloģijas pamatojums

Pētījuma mērķis ir teorētiski izziņāt, analizēt un praktiski pārbaudīt iespējas, kā literāro darbu izmantošana pedagogiskajā procesā sekmē izpratni par tikumiskajām vērtībām.

Pētījuma posmi:

1. Kritēriju izstrāde, lai novērtētu bērnu izpratni par tikumiem;
2. Pētāmās grupas raksturojums;
3. Pedagoģiskā procesa organizēšana iekļaujot tajā literāros darbus, kas sekmē bērnu izpratni par tikumiem;
4. Iegūto rezultātu analīze.

Darbam tika izvirzīta hipotēze: Izpratne par tikumiskajām vērtībām tiks sekmēta, ja:

- Tiks atlasīti daudzveidīgi literārie darbi, kas sekmē tikumisko vērtību izpratnes veidošanos;
- Pēc literāro darbu izlasīšanas, tiks organizētas pārrunas;
- Tiks ievērotas vecumposma attīstības īpatnības.

Lai pārbaudītu hipotēzi, tika izmantotas vairākas empīriskās pētīšanas metodes – darbs ar literāriem tekstiem, novērošana, sarunas ar bērniem, bērnu darbības analīze.

Darbs ar literāriem tekstiem – darba autors, pētījuma ietvaros izmanto daudzveidīgus literāros darbus, lai sekmētu tikumisko vērtību izpratni. Pirms darba lasīšanas bērniem, literārais darbs ir jāizlasa pašam autoram, kā arī jāpārdomā darbības un pārrunas, ko piedāvāt bērniem. Pētījuma ietvaros bērni tika iepazīstināti ar dažādiem literārajiem darbiem.

Sarunas ar bērniem – “saruna” ir divu un vairāk cilvēku mutvārdu sazināšanās. Tā var būt formāla un neformāla, un mērķtiecīga domu apmaiņa par noteiktu tematu (Beļickis, Blūma, Kože, Markus, Skujiņa, Šalme, 2000, 154). Sarunu laikā tika noskaidrotas bērnu zināšanas un domas. Pētījuma sākumā sarunas tika izmantotas, lai noskaidrotu bērnu līdzšinējās zināšanas par tikumiskajām vērtībām. Pedagoģiskās darbības laikā sarunas tika izmantotas, lai analizētu literāros darbus, kā arī pārrunāto ar bērniem dažādas ikdienišķas situācijas.

Bērnu darbības analīze – termins “analīze” ir pētīšanas metode, kuras pamatā ir domāšanas darbība. Analizējot iespējams noteikt sastāvu, konstatēt līdzīgo un atšķirīgo, izziņāt cēloņus u.tml (Beļickis, Blūma, Kože, Markus, Skujiņa, Šalme, 2000 13). Pētnieciskā darba ietvaros bērnu darbības analīze tika veikta visā pētījuma gaitā – lai novērtētu bērnus, analizētu iegūtos rezultātus un iemeslus konkrētajam bērnu novērtējumam.

Novērošana – ir viena no visizplatītākajām pedagoģisko pētījumu metodēm. To plaši lieto pedagoģiskajā praksē (Albrehta, 1998, 32 – 38). Novērošanu kā metodi pētījuma sākuma posmā plaši izmanto visas zinātnes. Visplašāk to izmanto tādās zinātnēs kā psiholoģijā, pedagoģijā, socioloģijā, medicīnā (Lasmanis, 1999). Novērošana ir pētniecības metode, kas ir saistīta ar mērķtiecīgu ekonomiskās vai citas informācijas vākšanu par novērojamo objektu, procesu. Novērošana balstās uz plānveidīgumu, sistēmiskumu, rezultātu atzīmēšanu, novērotāja objektivitāti, iegūtās informācijas kontroli u. c (LZA Terminoloģijas komisija, 2007).

Novērošana ir mērķtiecīgs izziņas process, kurā, ilgstoši vai atkārtoti vērojot, (ko?) uzzina, secina, uzmana, (kam?) izseko. Novērošanu kā empīrisku pētniecības metodi lieto, lai iegūtu informāciju, pārbaudītu hipotēzes teoriju, teorētisko pētījumu patiesumu. Pēc novērošanas tieši uztvertā informācija tiek apkopota, skaidrota, vispārināta (Biezā, Kauce, Kromāne, Lūduma, 1971), (Dzintere, 2000). Tiek akcentēts, ka novērošanas būtiskākā priekšrocība ir tā, ka pētnieks var vākt datus sociālā vidē, piešķirot tai noteiktu lomu. Parasti tas notiek tādā veidā, ka novērojumiem pakļautajiem cilvēkiem tas nav acīmredzams, izņemot varbūt nelielam skaitam, kas veido informēto grupu (Kropļijs, 2010). Darba autors novērošanu veica visas dienas garumā. Novērotie dati tika fiksēti dažādos veidos – pierakstot, ierakstot audio un video ierakstus. Novērošana tika izmantota visu pētījumu pamatā, kurā tika novērotas pārmaiņas darbībā.

Lai objektīvi veiktu pētījumu, autors plānoja mācību procesu, izvēlējās daudzveidīgu literatūru, kas sekmētu izpratni par tikumiskajām vērtībām, bet sākotnēji, tika veikts pētāmās grupas novērtējums, lai noskaidrotu bērnu līdzšinējās zināšanas tikumu un tikumiskās vērtības izpratnē, kā arī uzzinātu bērnu rakstura īpatnības, spējas un prasmes.

2.2. Pētāmās grupas raksturojums

Praktisko pētījumu darba autors veica Ķekavas novada X pirmsskolas izglītības iestādes grupiņā „Mārītes”, grupā ir 24 bērni, astoņi no tiem ir vecumā no 5 – 7 gadiem, piecas meitenes un trīs zēni. Lai novērtētu bērnu izpratni par tikumiem un tikumiskajām vērtībām, tika izstrādāti kritēriji. Kritēriju izstrādē darba autors balstījās uz Pirmsskolas mācību programmu un Skola2030 izstrādātajiem materiāliem (sk. 2. tabulu).

2.tabula. Tikumisko vērtību izpratnes vērtēšanas kritēriji (Valsts izglītības saturs centrs, b.g.)

Kritērijs/ Tikumiskā vērtība	Līmenis	Rādītājs
Gudrība – situācijas risina radošā veidā	SA (sācis apgūt) – 1	Ļoti reti situācijas risināšanai meklē radošu risinājumu.
	TA (turpina apgūt) – 2	Reti situācijas risināšanai meklē radošu risinājumu.
	A (apgūts) – 3	Situācijas risināšanai bieži/vienmēr meklē radošu risinājumu.
Centība – uzsāktu darbu paveic līdz galam	SA (sācis apgūt) – 1	Pieaugušajam regulāri jānodrošina bērns, lai pabeigtu iesāktu darbu.
	TA (turpina apgūt) – 2	Ar pieaugušā nelielu uzmundrinājumu pabeidz iesāktu darbu.
	A (apgūts) – 3	Uzsāktu darbu pabeidz līdz galam.
Atbildība – uzcītīgi, apzinīgi veic uzticēto darbu	SA (sācis apgūt) – 1	Ļoti reti pienākumus veic apzinīgi un uzcītīgi.
	TA (turpina apgūt) – 2	Pienākumus veic apzinīgi un uzcītīgi ar daudzkārtēju pieaugušā pamudinājumu
	A (apgūts) – 3	Apzinīgi un centīgi veic uzticēto darbu.
Drosme – drosmīgi rīkojas dažādās situācijās	SA (sācis apgūt) – 1	Novērojama izteikta baiļu sajūta un neizlēmība. Ērti jūtas zināmās situācijās. Darba veidošanas laikā pieaugušajam regulāri jānodrošina bērns.
	TA (turpina apgūt) – 2	Ar pieaugušā pamudinājumu spēj pārvarēt dažādas grūtības, situāciju risināšanās izvēlas vienkāršus risinājumus.
	A (apgūts) – 3	Prot drosmīgi rīkoties dažādās situācijās, nebaidās no grūtībām un neizdošanās.
Godīgums – izprot vārdu nozīmīgumu un patiesumu	SA (sācis apgūt) – 1	Neizprot, ka teiktajam jābūt saskaņotam ar darbiem. Bieži izdomā un stāsta nepatiesas lietas vai notikumus.
	TA (turpina apgūt) – 2	Ar pieaugušā piemēriem un skaidrojumu reizēm izprot vārdu nozīmīgumu. Reti izdomā un stāsta nepatiesus notikumus.

	A (apgūts) – 3	Bērns saskaņo darbības ar vārdiem, izprot vārdu nozīmīgumu un patiesumu. Stāsta patiesas lietas.
--	----------------	--

Bakalaura darba ietvaros tika izvirzītas piecas tikumiskās vērtības jeb kritēriji, pēc kuriem bērni tika vērtēti pētījuma sākumā un pētījuma beigās. Bērni tika novēroti pedagogiskajā procesā dažādās aktivitātēs – rīta cēlienā, rīta aplī, kur bieži tika diskutēts par dažādām tikumiskajām vērtībām, rotaļnodarbībās, bērnu brīvajās rotaļās. Pēc novērotā pētījuma sākumā tika izstrādāts bērnu raksturojums (bērnu vārdi ir mainīti).

Anna – (5gadi 3 mēneši) Prot patstāvīgi spēlēties, ir atbildīga pret uzdotajiem pienākumiem, stāsta daudz par ģimeni. Patīk lomu rotaļas, bieži izvēlas personāžus un izdomā sižetu. Stāstītprasme ir ļoti labā līmenī. Apmeklē dažādus pulciņus, patīk zīmēt.

Kristers – (6 gadi) kārtīgs, atbildīgs, maz apmeklējis pirmskolas izglītības iestādi dēļ Covid 19 izplatības pasaulē, kas ietekmēja nepilnvērtīgu mācību procesu. Spēlē futbolu, un patīk piedalīties dažādās sporta aktivitātēs. Apgūt jaunās zināšana sagādā grūtības. Māk apzināties emocijas un pārvaldīt uzvedību.

Krista – (6 gadi 7 mēneši) laipna, kautrīga, atbildīga. Māk atrast risinājumus radušās konfliktsituācijās, draudzīga. Ierosina darbības, palīdz citiem un uzņemas atbildību. Pietiekams vārdu krājums. Patīk dažādas grāmatas, vairāk ilustrētas. Ļoti labi lasa grāmatas, var atbildēt uz jautājumiem par redzēto un dzirdēto, jautā, lai iegūtu informāciju.

Karlīna – (5 gadi 6 mēneši) pieklājīga, draudzīga, interesē dažādas attīstošas spēles. Mācās lasīt, sadarbojas ar citiem bērniem. Iesaistās ar lasītprasmes attīstību saistītās rotaļās. Spēj ieinteresēti un objektīvi uz klausīt citu cilvēku viedokli. Patīk klausīties literāros darbus un izprot to saturu.

Tomass – (6 gadi 6 mēneši) Izpalīdzīgs, patīk motocikli. Ar bērniem ļoti draudzīgs, komunikabls. Spēj uzmanīgi klausīties pieaugušo un vienaudžu teikto. Turpina apgūt drukātos un rakstītos burtus. Prot atbildēt uz uzdotajiem jautājumiem. Izprot saskaitīšanas un atņemšanas darbības. Rēķina matemātiskas izteiksmes. Pieņem sevi, jūt līdzī.

Paula – (6 gadi 1 mēnesis) zinoša, gudra, patstāvīga. Pazīst un prot nosaukt ģeometriskās figūras. Prot tās saskatīt apkārtējos priekšmetos. Literāros darbos bieži spēj noklausīties līdz galam, bet patīk novērst apkārtējo uzmanību.

Markuss – (5 gadi 8 mēneši) Patīk sports. Iesaistās kustību rotaļās un sportiskās aktivitātēs. Attīstīta kustību koordinācija. Veikli darbojas ar sīkiem priekšmetiem. Ir attīstīta roku sīkā muskulatūra, interesē konstruktori. Labas prasmes lasīšanā un rakstīšanā.

Rūta – (6 gadi 5 mēneši) Kautrīga un klusa, mēdz noslēgties un spēlēties viena. Interesē pilsētas, patīk izveidot savas ilustrētās grāmatiņas. Klausās literāros darbus, uzdod jautājumus un patīk iesaistīties diskusijās. Ir komunikabla saskarsmē ar pieaugušajiem un vienaudžiem, ja viņu skaits ir neliels.

Tiek secināts, kā pētījuma bāze ir daudzveidīga. Katrs bērns ir atšķirīgs, ar dažādām prasmēm. Balstoties uz pētījuma sākumā veiktajiem novērojumiem, tika novērtēts bērnu izpratne par tikumiskajām vērtībām pētījuma sākumā (sk. 3.tabulu).

3.tabula. Tikumisko vērtību izpratnes novērtējums pētījuma sākumā

Bērna vārds	Gudrība	Cenfība	Atbildība	Drosme	Godīgums	Punktu skaits kopā
	2	2	2	2	2	10
Kristers	1	2	2	1	2	8
Krista	3	2	2	3	2	12
Karlīna	2	2	2	2	3	11
Tomass	1	2	2	2	3	10
Paula	1	2	2	2	2	9
Markuss	2	2	2	2	2	10
Rūta	3	2	2	2	3	12

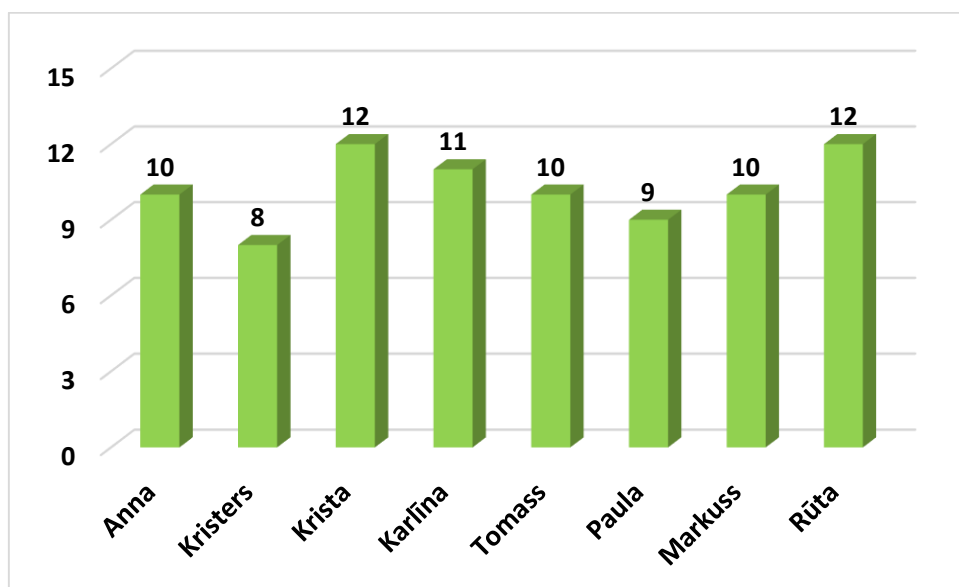
3.tabulā redzams, ka vērtējums, kuru visbiežāk saņēmuši bērni katrā kritērijā ir 2 punkti jeb vidējs vērtējums, kas nozīmē, ka bērns turpina apgūt esošās prasmes. Maksimālais punktu skaits, ko bērns varēja iegūt, ja visi norādītie kritēriji tiktu novērtēti ar augstāko vērtējumu, 3 punktiem, ir 15 punkti. Tabulā redzams, ka 8 punktus ir ieguvis Kristers, kas ir zemākais kopējo punktu skaits pētījuma sākumā, ar deviņiem punktiem novērtēta Paula. Desmit punktus saņēmuši trīs bērni – Anna, Tomass un Markuss. Vienpadsmit punktus saņēmusi Karlīna, bet ar divpadsmit punktiem novērtēti divi bērni – Krista un Rūta.

Kritērijā “gudrība” trīs bērni saņēmusi zemāko novērtējumu – 1 punktu, kas nozīmē, ka bērns sāk apgūt tikumiskās vērtības. Trīs bērni (Anna, Karlīna un Markuss) saņēmuši vidēju vērtējumu jeb divus punktus. Ar 3 punktiem šis kritērijs novērtēts diviem bērniem (Kristai un Rūtai).

Kritēriji “centība” un “atbildība” visiem pētītajiem bērniem (Annai, Kristeram, Kristai, Karlīnai, Tomasam, Paulai, Markusam un Rūtai) novērtēti ar diviem punktiem. Tas nozīmē, ka bērni turpina apgūt izpratni par šīm tikumiskajām vērtībām.

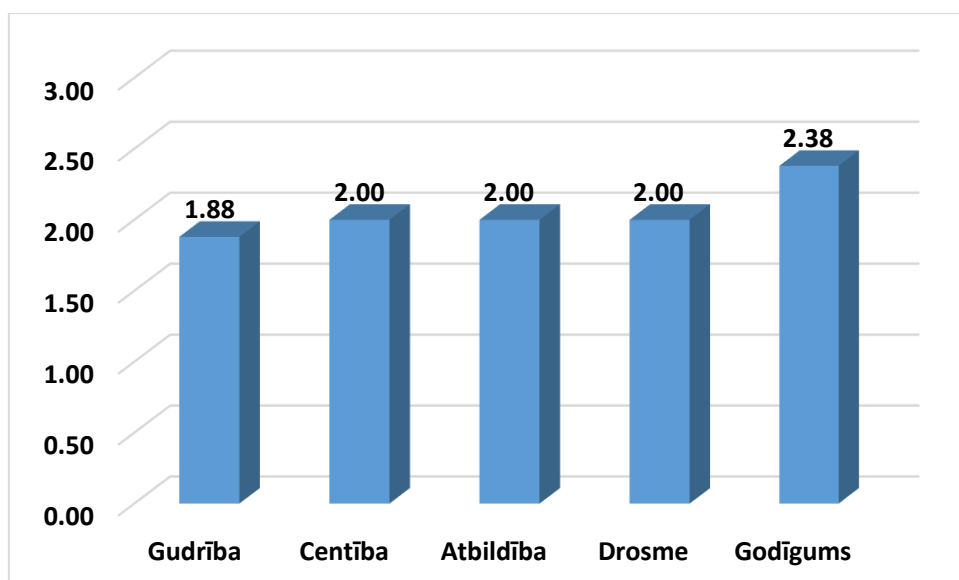
Kritērijs “drosme” ar vienu punktu novērtēts vienam bērnam (Kristeram), seši bērni (Anna, Karlīna, Tomass, Paula, Markuss, Rūta) ieguvuši novērtējumu TA jeb 2 punktus, viens bērns (Krista) ieguvusi augstāko punktu skaitu – 3 punktus.

Kritērijā “godīgums” zemāko vērtējumu, vienu punktu, nav saņēmis neviens bērns. Divus punktus kritērijā saņēmuši pieci grupas bērni (Anna, Kristers, Krista, Paula un Markuss), bet trīs bērni (Rūta, Karlīna un Tomass) saņēmuši augstāko novērtējumu, 3 punktus. Tiek secināts, ka lielākā daļa bērnu turpina apgūt kritērijos minētos tikumus, tikumiskās vērtības. Priecē, ka viena punkta novērtējums saņemts tikai četras reizes. Lai uzskatāmāk parādītu katra bērna kopējo punktu skaitu pētījuma sākumā, izveidota diagramma (sk. 4.attēlu).

4.attēls. Kopējais punktu skaits katram bērnam pētījuma sākumā

Attēlā uzskatāmi parādīts katra bērna kopējais punktu skaits pētījuma sākumā. Aplūkojot attēlu ir jāsecina, ka bērnu izpratne par tikumiskajām vērtībām ir atšķirīga, jo kopējais punktu skaits ir atšķirīgs. Lai labāk izprastu, kāds ir vidējais novērtējums katrā kritērijā, tika izveidota diagramma (sk. 5.attēlu).

5.attēls. Kritēriju vidējais novērtējums pētījuma sākumā

5.attēlā atspoguļots katra kritērija vidējais vērtējums. Augstākais vērtējums, ko varēja iegūt katrā kritērijā, ir trīs punkti. Redzams, ka visaugstāk novērtēts ir kritērijs “godīgums”, kas vidēji novērtēts ar 2,38 punktiem. Trīs rādītāji “centība”, “atbildība”, “drosme” vidēji novērtēti ar 2,00 punktiem. Zemāk novērtētais kritērijs ir “gudrība”, vidējais iegūtais vērtējums 1,88 punkti. Ir jāsecina, ka pedagoģiskās darbības laikā nepieciešams pilnveidot visus kritērijus, īpaši zemāk novērtēto kritēriju “gudrība”.

Pētījuma ietvaros, pedagoģiskā darba laikā ar bērniem, nepieciešams pilnveidot izpratni 2.tabulā izvirzītajiem kritērijiem – gudrība, centība, drosme, atbildība un godīgums. Darba autore, ņemot vērā tikumisko vērtību izpratnes novērtējumu pētījuma sākumā, plānoja daudzveidīgas aktivitātes un pedagoģisko procesu tā, lai tiktu veicināta izpratne par tikumiskajā vērtībām.

2.3. Pedagoģiskais darbs ar bērniem

Lai sekmētu visu izvirzīto kritēriju pilnveidošanu, tika izvēlēti daudzveidīgi literārie darbi un mācību metodes. Darba autors izvēlētos literāros darbus, tikumus, kurus pilnveido, un darba izmantošanas iespējas apkopojis tabulā (sk. 4.tabulu).

4.tabula. Tikumisko vērtību izpratnes veicināšanas iespējas literāro darbu izmantošanas procesā

<i>Literārais darbs un darba autors</i>	<i>Darba izmantošanas iespējas</i>	<i>Tikumi, kuri tiek pilnveidoti</i>
---	------------------------------------	--------------------------------------

<p>Kristīne Neimane “Ezītis, kam nebija kažociņa”</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pirms pasakas aplūkot ilustrācijas un pastāstīt, par ko varētu būt pasaka, kādi tikumi varētu būt aprakstīti šajā pasakā. 2. Izlasīt darbu un pārrunāt, kādas īpašības piemīt ezēnam. 3. Pārrunāt, kādās situācijās bērns ir juties drosmīgs. 4. Bērni tiek aicināti uzzīmēt drosmīgo ezēnu vai arī drosmīgo “ES”. Pēc darba veikšanas to demonstrē pārējiem grupas biedriem, pastāsta. 	<p>Drosme – ezēns bija drosmīgs, kad uzvilka uzšūto kažociņu.</p> <p>Gudrība un centība – vecākiem, kuri izdomāja, kā palīdzēt savam dēlam.</p>
<p>Ņ. Imanova “Maša un lācis. Svētki uz ledus”</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aplūko ilustrācijas, izlasa darba nosaukumu un izsaka viedokli par grāmatas saturu. 2. Pārrunā, kādas īpašības piemīt galvenajai varonei – Mašai, kādas piemīt pārējiem pasaku varoņiem. Kādi tikumi/netikumi novērojami situācijās, kad Maša izvelk guļošo lāci ārā, kad apņēmīgi mācās slidot u.tml. 3. Bērni tiek aicināti attēlot vienu no pasaku varoņiem, pārējiem bērniem ir jāuzmin varonis un tikums, kāds tam piemīt (gudrība, centība, atbildība, drosme, godīgums). 	<p>Drosme – meitene vēlas iemācīties slidot un to arī izdara.</p>
<p>S.Neimane “Sivēntiņš”</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pasakas laikā tiek jautāts: “kādi tikumi piemīt sivēntiņam?”, “Kādi ir pārējie pasakas varoņi?”, “Kā jūs domājat, vai sivēntiņš savā namiņā 	<p>Centība – sivēntiņš cēla savu namiņu, lai viņam ziemā būtu silti, bet citi zvēri atteicās palīdzēt.</p>

	<p>atļaus pārļaut ziemu pārējiem zvēriem?”</p> <p>2. Bērni izspēlē līdzīgas situācijas, kad draugi nevēlas palīdzēt. Pārrunā, kā viņi jutās, kad draugs nepalīdzēja.</p> <p>3. Bērni uzzīmē, kā izskatītos pasaku varoņi ziemā, kad katram ir sava siltā istabiņa.</p>	<p>Godīgums – zvēri atzina savu kļūdu un nožēloja, ka nepalīdzēja mājiņas būvniecībā.</p> <p>Drosme – sivēns nepadevās un būvēja namiņu viens.</p> <p>Atbildība – rūpīgi cēla namiņu, lai tajā būtu silti.</p> <p>Gudrība – zvēri atzina savu kļūdu un nākošajā vasarā pārbūvēja sivēna namiņu, lai ziemā visiem būtu silti.</p>
<p>Brāļi Grimmi “Ansītis un Grietiņa”</p>	<p>1. Tiek noskaidrots, vai bērni zina šādu pasaku.</p> <p>2. Pasakas klausīšanās laikā skolotājs jautā, kas notiks tālāk, kad Ansītis ar Grietiņu otro reizi nonāk mežā, kādas ir viņu izjūtas, kādi tikumi jāievēro atrodoties mežā.</p> <p>3. Tiek izspēlēta ļaunās raganas un bērnu loma. Pārrunāti tikumi un netikumi, kas dzirdēti pasakā.</p>	<p>Gudrība – Ansītis lasa oļus, lai nokļūtu atpakaļ mājās.</p> <p>Drosme – bērni vieni paši meklē mājupceļu.</p> <p>Atbildība – Ansītis un Grietiņa rūpējas viens par otru.</p>
<p>Klēra Bertolē “Sīlis Gunis”</p>	<p>1. Vērojot attēlu uz grāmatas vāka bērni noskaidro, ka sīlis ir putns. Pastāsta, kādi tikumi varētu piemist sīlim.</p> <p>2. Lasot tekstu bērniem ir uzdevums – pārtraukt skolotāju lasīt, ja viņi sadzirdējuši, ka izpaužas kāds tikums.</p> <p>3. Bērni ilustrē literāro darbu. Uzdevums – ilustrēt drosmīgo sīli Guni, kad viņš lido atpakaļ uz mājām.</p>	<p>Gudrība un atbildība – vāvere slēpj krājumus ziemei.</p> <p>Drosme – sīlis lido ciemos pie vectēva.</p>

<p>“Lapsa un stārķis”, redaktore Iveta Ikale</p>	<p>1.Pasakā minētie tikumi tiek pārrunāti; 2. Bērni izspēlē situācijas, kad viens no ciemiņiem (1.reizē stārķis, 2.reizē lapsa), tiek piemānīti. Pārējie vēro un pastāsta, kādas izjūtas, tikumi/netikumi novēroti. 3.Bērni dalās pieredzē, kad viņiem gadījusies līdzīga situācija.</p>	<p>Gudrība – dots devējam atdodas.</p>
--	--	---

Pārrunājot darbu **“Ezītis, kam nebija kažociņa”** tika novērots, ka bērni ir ļoti līdzjūtīgi. Pasakas lasīšanas laikā bērni piedāvāja dažādus variantus kā palīdzēt ezītim. Tomass piedāvāja, ka varētu ezim sataisīt mēteli no auduma. Īpašības, kuras bērni piedēvēja ezēnam – drosmīgs, bēdīgs, priecīgs, laimīgs, drošs u.c. Bērni dalījās pieredzē, kad paši jutušies drosmīgi, piemēram, Krista pastāstīja, ka jutusies drosmīga situācijā, kad sasitusi traukus un pastāstījusi par to mammai. Markuss juties drosmīgs, kad viņu kāds draugs aizstāvē. Bērni veidoja mākslas darbus, pēc izvēles, par savu drosmīgo “ES” vai par drosmīgo ezēnu. Pēc darba pastāstīja, kāds tikums piemīt uzzīmētajam varonim.

Pirms Ņ. Imanovas pasakas **“Maša un lācis. Svētiki uz ledus”** lasīšanas, tika aplūkotas ilustrācijas un pārrunāts iespējamais grāmatas saturs. Pārrunu laikā noskaidrojās, ka bērni zina filmas par Mašu, tādēļ viņiem grūtības nesagādāja iztēloties notikumu gaitu. Pasakā aprakstīti galvenās varones Mašas tikumi un netikumi, kuri ar bērniem darba iepazīšanas gaitā tika noskaidroti un pārrunāti. Pēc tam tika plānotas darbības, kā galvenā varone varēja rīkoties dažādās situācijās, piemēram, kad vēlējās slidot un cēla lāci no ziemas miega. Krista izteica šādu iespēju: “Mašai vajag pagaidīt, nevis modināt lāci, jo tas ir nepieklājīgi, viņam taču nāk miegs”. Markuss teica: “viņš baigi labi slido, viņš arī ir drosmīgs”.

Pasakā **“Sivēntiņš”** tiek runāts par visiem pieciem tikumiem, kurus autors izvirzījis pētījuma sākumā – par drosmi, centību, godīgumu, atbildību un gudrību. Darba pārrunāšanas laikā bērni paši “ieraudzīja” situācijas, kurās minēts noteiktais tikums. Pēc darba pārrunāšanas un izspēlēšanas tika piedāvāts veidot zīmējumus par to, kāds izskatīsies zvēru mitekļis un paši zvēri nākošajā ziemā. Katrs varēja pastāstīt, kādi tikumi piemīt uzzīmētajam varonim.

Pasaka **“Ansītis un Grietiņa”** tika bērniem parādīta kā audiopasaka. Tajā bija atspoguļoti grāmatā redzami attēli. Bērniem šāds pasakas klausīšanās veids ļoti patika, tas bija neikdienišķi un interesanti. Pirms pasakas klausīšanās tika noskaidrots, ka tikai viens bērns, Krista, ir dzirdējusi šo pasaku, taču meitene daudzus pasakas notikumus nevarēja nosaukt.

Krista minēja: “tur bija ragana, kas grib apēst bērnus”, “viņa bija ļaunā ragana un ļoti nesmuka”. Pēc pasakas izlasīšanas tika noskaidrots, kādi tikumi un netikumi piemīt katram varonim. Tiek izspēlētas situācijas ar ļauno raganu un bērniem.

Literārais darbs “**Silis Gunis**” ir pamācošs darbs ne tikai par tikumiem, bet arī par dabu. Darba laikā vairākkārt tikai veiktas pārrunas par to, kāds tikums ir minēts. Ja bērni paši to nesadzirdēja, tad tika uzdoti uzvedinoši jautājumi, uz kuriem apķērīgākie bērni, Tomass, Rūta un Krista, spēja atbildēt. Arī pārējie bērni, ņemot piemēru, vēlējās izteikties. Darbs tiek ilustrēts, attēlojot tikumu “drosme”.

Pasakā “**Lapsa un stārķis**” galvenais tikums, par ko tiek runāts pēc darba izlasīšanas, ir gudrība – dots devējam atdodas. Bērni skaidro šo vārdu nozīmi. Pastāsta, kādās situācijās viņiem tā ir gadījies, Anna stāsta: “Man tā bija, kad es izdarīju Kristai pāri, viņai varbūt sāpēja”. Piemēram, Tomass stāsta, ka: “Es iesītu savam draugam, bet pēc tam viens cits man ar kāju uzkāpa virsū”. Kopumā, pēc darba pārrunāšanas tiek secināts, ka bērni izprata tikumu – gudrība. Spēja izskaidrot, ka ir svarīgi laipni izturēties pret citiem, ka nedrīkst nodarīt otram pāri, jo arī pašam nepatīk, kad viņam dara ko sliktu.

Jāuzsver, ka bieži vien literārie darbi tika klausīti vairākas reizes. Galvenokārt tādēļ, ka bērni katru reizi dzirdēja ko jaunu, kas minēts tekstā, kā arī tādēļ, ka bērniem patika šīs pasakas. Viena no pasakām, kura bērnu vidū bija visieciēnītākā ir “Ansītis un Grietiņa”. Tiek secināts, ka lielā interese radās tāpēc, ka pasaka tika klausīta kā audiopasaka. Arī turpmāk bērniem varētu tikt piedāvāts klausīties audiopasakas, kā arī pārdomāt, kā citos interesantos veidos bērniem piedāvāt klausīties literāros darbus.

Vēl viens veids, kā bērni sekmēja tikumu apguvi, bija **izveidojot savu izrādi**. Aktīvākie grupas bērni, Paula, Tomass un Krista, kopā ar skolotāju plānoja un izspēlēja izrādi, pārējie bija skatītāji, kā arī tie, kas centās uzminēt, kāds tikums piemīt noteiktajam varonim.

Tikumu sekmēšanai tika piedāvāts uzzīmēt sevi ar vienu no tikumiem – “Es gudrs”, “Es drosmīgs”, “Es centīgs”, “Es godīgs” vai “Es atbildīgs”. Visi bērni izvēlējās zīmēt zīmējumu “Drosmīgais ES”. Zīmēju tapšanā varēja izmantot dažādus mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus. Darbā aplūkojami septiņu bērnu zīmējumi, jo viens bērns, Kristers, šajā laikā izglītības iestādi neapmeklēja. Markusa zīmējums “Drosmīgais ES” aplūkojams nākošajā attēlā (sk. 6.attēlu).

6.attēls. Markusa zīmējums – “Drosmīgais ES”

Markuss par zīmējumu stāsta: “Šeit es esmu drosmīgs, jo eju un nenobijos no suņa, bet viņš skaļi rēja uz mani. Un saule vēl spīd. Ā, ārā ir mākonis”.

Nākošajā attēlā aplūkojams Kristas zīmējums (sk. 7.attēlu).

7.attēls. Kristas zīmējums – “Drosmīgā ES”

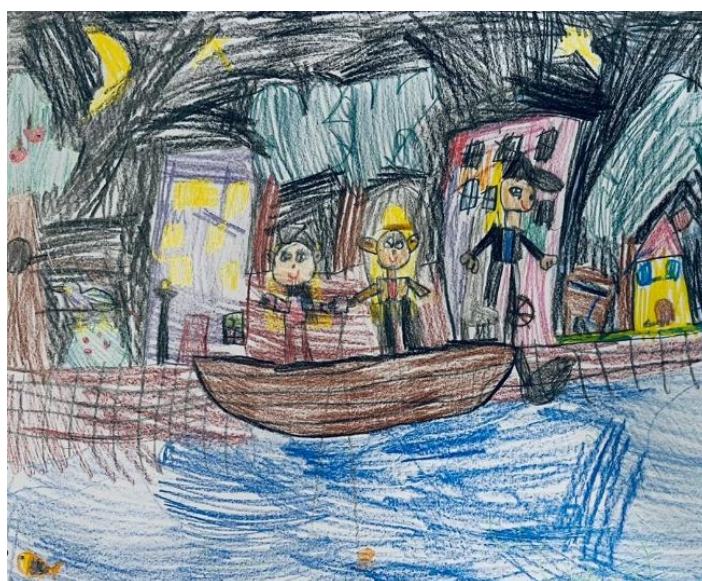
Krista par savu zīmējumu stāsta šādi: “Nū, te esmu priecīga, man ir smuka kleita un es tagad došos ārā. Būšu drosmīga un priecīga. Man arī spīd saule, tāpat kā Markusam”.

8.attēlā aplūkojams Paulas zīmējums (sk. 8.attēlu).

8.attēls. Paulas zīmējums – “Drosmīgā ES”

Paula stāsta par savu zīmējumu: “Man patīk, ka man ir grāmatas, mmm, daudz. Es viņas lasu. Tur visādas ir, par drosmi arī. Es pati arī esmu drosmīga”.
Nākošajā attēlā redzams Tomasa zīmējums (sk. 9.attēlu).

9.attēls. Tomasa zīmējums – “Drosmīgais ES”

Tomasa raksturo savu zīmējumu šādi: “Man ir draugi. Mēs esam baigi drosmīgi, mums nebija bailes no ūdens. Mēs te ķeram zivis. Ārā ir tumši, mums nav bailes no tumsas.” Tomasa darbs ir pilns ar daudzveidīgām detaļām. Darba veikšanas laikā Tomass vairākkārt lūdza padomu skolotājam, jautāja “Vai šitas izskatās drosmīgs?”, darba tapšanas procesā daudz runāja par to, kādēļ viens vai otrs attēlotais personāžs ir drosmīgs.
Nākošajā attēlā atspoguļots Annas zīmējums (sk. 10.attēlu).

10.attēls. Annas zīmējums – “Drosmīgā ES”

Anna par savu zīmējumu izsakās šādi: “Esmu drosmīga, jo viena pati spēlējos ārā. Tur ir smukas puķes, mmm, divas saules (ilgi domā) un man ir liela māja”. 11.attēlā aplūkojams Rūtas zīmējums (sk. 11.attēlu).

11.attēls. Rūtas zīmējums – “Drosmīgā ES”

Rūtas stāsta: “Es esmu drosmīga, jo es mācos visādas lietas, man gribās visu kaut ko zināt. Es tu mācos lasīt, esmu priecīga”. Rūta savu zīmējumu veidoja visilgāk. Lielu rūpīgu pievērša detaļām. Rūta paralēli pirmsskolai apmeklēja mākslas skolu, tādēļ meitenes darbā novērojama liela rūpība un detaļas. Pēdējais darbs, par “Drosmīgo ES” aplūkojams 12.attēlā.

12.attēls. Karlīnas zīmējums – “Drosmīgā ES”.

Karlīna par savu zīmējumu izsakās šādi: “Es arī esmu drosmīga, mācos, nū, tāpat kā Rūta. Es tur lasu grāmatas un man ir zīmulis, rakstu visādus burtus. Man patīk mācīties”.

Pēc zīmējumu izveidošanas un individuālām pārrunām ar katru bērnu, tika veidota zīmējumu izstāde, bērni varēja aplūkot visus darbus. Secināt, kādā situācijā un kādēļ zīmējumā attēlotais cilvēks ir drosmīgs. Bērnu zīmējumi ir atšķirīgi, novērojama dažāda zīmēšanas prasme, bet galvenais, kas tika secināts pēc visu zīmējumu analīzes ir tas, ka bērni izprata, ko nozīmē tikums “drosmē”, spēja to gan uzzīmēt, gan paskaidrot mutiski.

Tabulā apkopoti darbi, kuri veicināja visu kritērijos minēto tikumu apguvi. Vadot pedagoģisko darbību tika novērots, ka bērni ar interesi iesaistās literāro darbu pārrunāšanas procesā, jūtās novērtēti un svarīgi, kad tiek uzklautas viņu domas un idejas. Bieži vien literārie darbi tika lasīti vairākkārt, jo tika novērots, ka pirmajā lasīšanas reizē bērni nespēj uztvert visu dzirdēto informāciju. Svarīgākais, kas tika novērots, pirms darba lasīšanas bērniem jāizveido ērta vide, piemēram, jāapsēžas uz paklāja, kā arī jāuzdod uzdevums, kas atbilst pasakai, piemēram, pievērsiet uzmanību galvenajam varonim lācim, kādi tikumi viņam piemīt. Šādā veidā bērni ar lielāku nopietnību klausījās piedāvātos darbus un netraucēja viens otram.

Pedagoģiskās darbības beigu posmā tika veiktas pārrunas ar katru bērnu individuāli, lai izzinātu bērnu izpratni par tikumiskajām vērtībām. Tika uzdoti šādi jautājumi:

1. Kā tu domā, kā izpaužas gudrība?
2. Kas liecina, ka cilvēks ir centīgs?
3. Kā tu domā, kā var saprast, ja cilvēks ir godīgs?
4. Kā tu domā, kāds ir drosmīgs cilvēks?
5. Kas liecina, ka cilvēks ir atbildīgs?

Katra jautājuma atbildes apkopotas attēlos. 13.attēlā apkopotas bērnu atbildes par jautājumu: “Kā tu domā, kā izpaužas gudrība?” (sk. 13.attēlu).

13.attēls. Bērnu izpratne par tikumisko vērtību – gudrību

Aplūkojot attēlu var secināt, ka lielākoties bērni izprot, ko nozīmē tikums “gudrība”. Bērni pastāstīja, ka gudrība izpaužas, kad cilvēks daudz zina, spēj ātri domāt. Bērni minēja, ka gudrs cilvēks visas lietas izdomā un izdara pats. Gudrs cilvēks esot ļoti pieklājīgs: “attaisa durvis”, “saka paldies”, “visu zina” u.tml. Nākošā jautājuma: “Kas liecina, ka cilvēks ir centīgs” atbildes aplūkojamas attēlā (sk. 14.attēlu).

14.attēls. Bērnu izpratne par tikumisko vērtību – centība

Aplūkojot bērnu atbildes tiek secināts, ka bērni izprot tikumiskās vērtības “centība” nozīmi, jo galvenais, kas tika uzsvērts pedagoģiskajā procesā, bija, ka centība izpaužas, kad cilvēks iesāktu

darbu paveic līdz galam. Visas bērnu atbildes atbilst tikuma “centība” raksturošanai. Trešā tikumiskā vērtība, kas tika sekmēta ir godīgums. Bērni atbildēja uz jautājumu: “Kā tu domā, kā var saprast, ja cilvēks ir godīgs?” Atbildes apkopotas attēlā (sk. 15.attēlu).

15.attēls. Bērnu izpratne par tikumisko vērtību – gudrība

Apkopojot bērnu skaidrojumus par tikumu “gudrība” var secināt, ka bērniem ir skaidrs šis jēdziens. Pārrunājot ar visiem bērniem kopā par godīgumu tika secināts, ka bērni saprot, ka nedrīkst melot, labāk ir teikt taisnību uzreiz, kā arī ir jādara citiem labas lietas. Rūta teica: “Jābūt godīgiem. Citādi ja tu man darīsi slikti, tev pašam pēc tam tā būs”. Ceturtais jautājums, kurš tika uzdots par tikumisko vērtību “Drosme”: “Kā tu domā, kāds ir drosmīgs cilvēks?”. Bērnu atbildes skatīt nākošajā attēlā (sk. 16.attēlu).

16.attēls. Bērnu izpratne par tikumisko vērtību - drosme

Bērnu skaidrojumi par tikumu “drosme” ir tam atbilstoši. Tas ir cilvēks, kurš nebaidās rīkoties, dara dažādas lietas u.tml. Kā pēdējās apkopotas atbildes par tikumisko vērtību “atbildība”, jautājums, kas tika uzdots bērniem: “Kas liecina, ka cilvēks ir atbildīgs?” (sk. 17.attēlu).

17.attēls. Bērnu izpratne par tikumisko vērtību – atbildība

Attēlā izskaidrota tikuma “atbildība” nozīme pēc bērnu domām. Jāsecina, ka visas izteiktās idejas atbilst tikumiskajai vērtībai – atbildība. Analizējot visu piecu tikumu skaidrojumus pēc bērnu domām, tiek secināts, ka kopumā bērni ir izpratuši, ar ko viens tikums atšķiras no otra un kādas ir katra tikuma galvenās iezīmes. Lai atkārtoti pārbaudītu bērnu izpratni par tikumiskajām vērtībām, tika veikts atkārtots novērtējums. Novērtējums tika veikts pēc pētījuma sākumā izvirzītajiem kritērijiem.

2.4. Bērnu tikumisko vērtību izpratnes izvērtējums pētījuma beigās

Pētījuma beigās tika veikts atkārtots bērnu tikumu izpratnes izvērtējums, lai salīdzinātu un noskaidrotu, vai darba autora izvirzītā hipotēze ir apstiprinājusies un ir pierādījies, ka izpratni par tikumiskajām vērtībām iespējams sekmēt, ja mācību darbā izmantoti daudzveidīgi literārie darbi, pēc literāro darbu izlasīšanas tiek organizētas pārrunas par dzirdēto un tiek ievērotas vecumposma attīstības īpatnības. Pētījuma beigās iegūtie rezultāti atspoguļoti 5. tabulā (sk. 5.tabulu).

5.tabula. Tikumisko vērtību izpratnes novērtējums pētījuma beigās

<i>Bērna vārds</i>	<i>Gudrība</i>	<i>Centība</i>	<i>Atbildība</i>	<i>Drosme</i>	<i>Godīgums</i>	<i>Punktu skaits kopā pētījuma beigās</i>	<i>Punktu skaits kopā pētījuma sākumā</i>
<i>Anna</i>	2	3	2	3	3	13	10
<i>Kristers</i>	2	2	2	1	2	9	8
<i>Krista</i>	3	3	2	3	3	14	12
<i>Karlīna</i>	3	2	3	3	3	14	11
<i>Tomass</i>	2	3	2	2	3	12	10
<i>Paula</i>	2	2	3	2	3	12	9
<i>Markuss</i>	2	2	2	3	2	11	10
<i>Rūta</i>	3	3	3	2	3	14	12

Ar dzeltenu krāsu iekrāsotas tās ailes, kurās novērojami uzlabojumi. Tiek secināts, ka ikvienam bērnam novērojami uzlabojumi, salīdzinot kopējo punktu skaitu pētījuma sākumā un pētījuma beigās. Visvairāk, par trīs punktiem kopējais rezultāts pieaudzis trim grupas bērniem – Annai, Karlīnai un Paulai. Par diviem punktiem rezultāts uzlabojies trīs bērniem – Kristai, Tomasam un Rūta. Par vienu punktu kopējais rezultāts palielinājies diviem bērniem – Markusam un Kristeram.

Kritērijā “gudrība” neviens bērns nav saņēmis zemāko punktu skaitu – 1 punktu, ar diviem punktiem jeb TA novērtēti pieci grupas bērni (Kristers, Tomass, Paula, Markuss un Anna). Augstāko novērtējumu, 3 punktus jeb A, novērtēti trīs bērni (Karlīna, Rūta un Krista). Tiek secināts, ka tikai diviem bērniem (Tomasam un Annai) rezultāts šajā kritērijā nav palielinājies, pārējiem diviem bērniem (Rūtai un Kristai) nemainīgi palikuši trīs punkti.

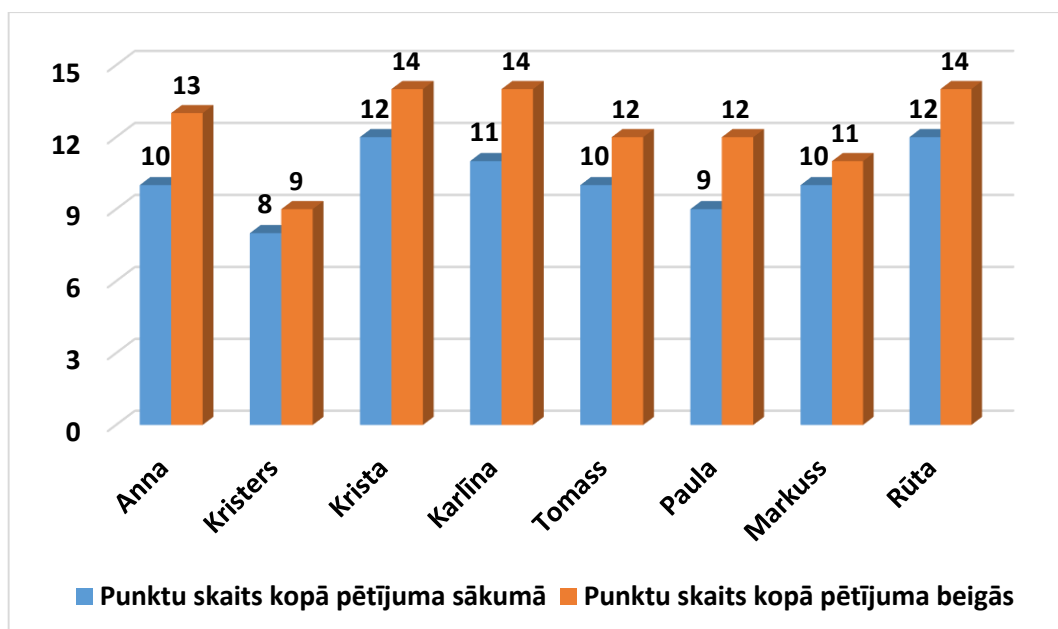
Kritērijs “centība” ar vienu punktu nav novērtēts nevienam. Ar diviem punktiem novērtēti četri bērni (Kristers, Karlīna, Markuss un Paula), jāuzsver, ka viņu rezultāti kritērijā “centība” nav mainījušies. 3 punktus, augstāko novērtējumu, ieguvuši četri bērni (Anna, Rūta, Krista un Tomass). Jāmin, ka pētījuma sākumā visiem bērniem novērtējums bija 2 punkti jeb TA.

Kritērijā “atbildība” izaugsme novērota trim bērniem (Karlīnai, Paulai, Rūtai), pārējo bērnu rezultāts (Annas, Tomasa, Kristera, Tomasa un Markusa) palicis nemainīgs, 2 punkti. Zemāko punktu skaitu nav ieguvis neviens grupas bērns.

Kritērijs “drosme” ar zemu vērtējumu novērtēts, 1 punktu – SA, novērtēts Kristeram. Tas skaidrojams ar zēna neregulāro izglītības iestādes apmeklējumu. Divi punkti, salīdzinot rezultātus pētījuma sākumā un pētījuma beigās, nemainīgi palikuši trim bērniem (Tomasam, Paulai un Rūtai), trim bērniem (Anna, Karlīna, Markuss) novērojama izaugsme šajā rādītāja, iegūts augstākais punktu skaits – 3 punkti, Kristas novērtējums arī ir 3 punkti, bet tas palicis nemainīgs, ņemot vērā pētījuma sākumā veikto izvērtējumu.

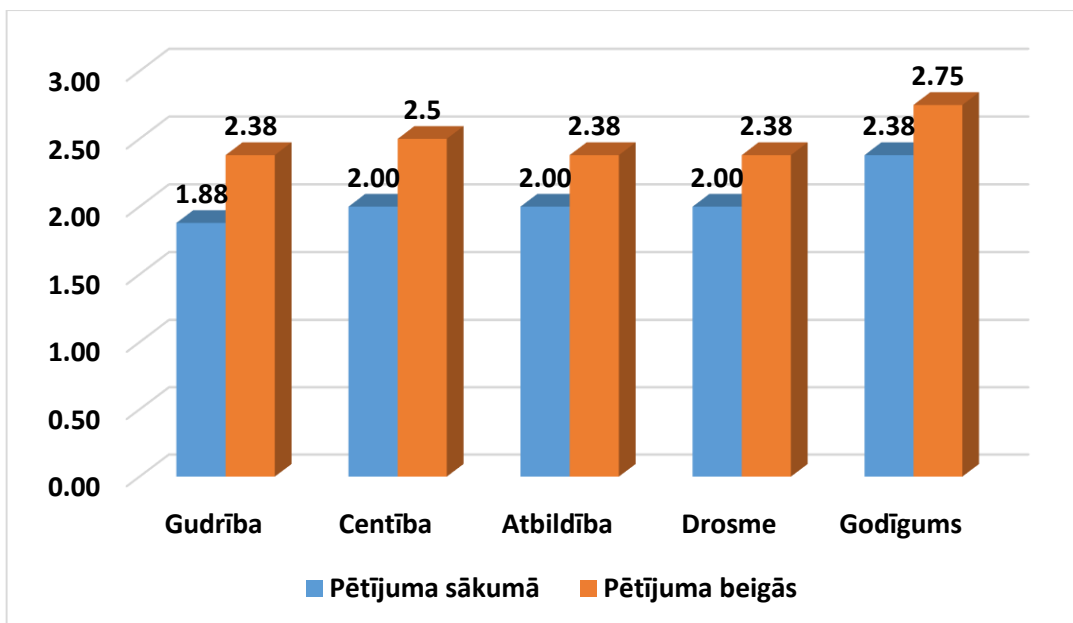
Kritērijā “godīgums” diviem bērniem (Kristeram un Markusam) novērtējums palicis nemainīgs – 2 punkti jeb TA. Pārējie seši bērni novērtēti ar trim punktiem (Anna, Krista, Karlīna, Tomass, Paula un Rūta), jāuzsver, ka trim no bērniem (Karlīnai, Tomasam, Rūtai) augstākais rezultāts saglabājies no pētījuma sākumā veiktā izvērtējuma.

Lai uzskatāmi parādītu, kā pieaudzis katra bērna kopējais punktu skaits, izveidota diagramma, kurā salīdzināts tikumisko vērtību izpratnes novērtējums pētījuma sākumā un pētījuma beigās (sk. 18.attēlu).

18.attēls. Kopējā punktu skaita salīdzinājums katram bērnam pētījuma sākumā un pētījuma beigās

Kā redzams, tad ikvienam bērnam pieaudzis kopējais punktu skaits, salīdzinot rezultātus pētījuma sākumā un pētījuma beigās. Augstākais punktu skaits, ko bērns varēja saņemt visos kritērijos kopā ir 15 punkti, šo skaitu nav saņēmis neviens bērns, bet autors uzskata, ka augsts sniegums ir četrām grupas meitenēm, Annai, kura saņēmusi 13 punktus un Kristai, Karlīnai un Rūtai, kuras saņēmušas četrus punktus. Paula un Tomass saņēmuši 12 punktus, Markuss 11 punktus. Zemākais kopējais punktu skaits ir Kristeram – 9 punkti. Lai izprastu, kuros rādītājos notikušas lielākās izmaiņas, tika veikts vidējais punktu skaita aprēķins katram rādītājam pētījuma beigās, tas tika salīdzināts ar rezultātiem, kas iegūti pētījuma sākumā (sk. 19.attēlu).

19.attēls. Vidējo rezultātu salīdzinājums pētījuma sākumā un pētījuma beigās katram kritērijam

Aplūkojot attēlu redzams pieaugums katrā kritērijā. Tas nozīmē, ka grupas bērniem ir veicināta izpratne par tikumiskajām vērtībām – gudrība, centība, atbildība, drosme un godīgums. Kritērijs “godīgums” pētījuma beigās novērtēts visaugstāk, 2,75 punkti, rezultāts pieaudzis par 0,37 punktiem. “Centība” ir otrs augstāk novērtētais kritērijs – 2,5 punkti, pieaugums – 0,5 punkti. Tikumiskās vērtības “atbildība”, “drosme” un “gudrība” pētījuma beigās novērtētas ar 2,38 punktiem. Kritēriji “Drosme” un “atbildība” paaugstinājušies par 0,38 punktiem, kritērijs “gudrība” par 0,50 punktiem.

Pēc iegūtajiem rezultātiem var secināt, ka visstraujākais punktu pieaugums, salīdzinot punktu skaitu pētījuma sākumā un pētījuma beigās, iegūts kritērijos “centība” un “gudrība”, pieauguši par 0,50 punktiem. Vismazāk paaugstinājušies kritērija “godīgums” vidējais punktu skaits, pieaudzis par 0,37 punktiem.

Analizējot pētījumā iegūtos datus tiek secināts, ka izpratne par tikumiskajām vērtībām ir pieaugusi, tas skaidrojams ar visu rādītāju paaugstināšanos. Arī turpmāk darbā ar bērniem liela uzmanība jāpievērš tikumiskajām vērtībām, lai pilnveidotu bērnu izpratni par tām. Pētījuma sākumā izvirzītā hipotēze apstiprinājās, jo atlasot daudzveidīgus literāros darbus, ievērojot vecumposma attīstības īpatnības, kā arī pēc izlasīšanas darbus pārrunājot, izspēlējot un uzzīmējot, tika sekmēta tikumisko vērtību izpratnes veidošanās.

Secinājumi

1. Tikums – pozitīva īpašība, kas piemīt cilvēka. Tikumiskās vērtības ir pareiza rīcība, atbilstoša runa un arī pareiza veids, kā cilvēks dzīvo savu dzīvi, nenodarot kaitējumu ne sev, ne apkārtējiem. Tikumiskās vērtības ir jāaudzina bērnam jau no mazotnes, jārada labs piemērs pozitīvai tikumiskai audzināšanai.
2. Izpratne par tikumiskajām vērtībām mūsdienās ir mainījusies. Cilvēku domas par tikumiem un tikumisku rīcību atšķiras. Arī bērni pirmsskolas vecumā ir ar atšķirīgu skatījumu par to, kas ir tikumi. Tikumisko vērtību izpratnes veicināšanai, kā galveno darbību pirmsskolas vecumā, izmanto rotaļdarbību. Tikumi var tikt izspēlēti, pārrunāti bērnam saprotamā veidā. Lai sekmētu tikumisko vērtību izpratnes veidošanos ir nepieciešams socializēt bērnu.
3. Analizējot literatūras avotus noskaidrots, ka literāro darbu izmantošana pozitīvi ietekmē tikumisko vērtību izpratni. Svarīgākais, izvēlēties bērnu interesēm un vecumam atbilstošu darbu. Darbam jābūt pamācošam, tādām, pēc kura izlasīšanas bērnam ir jādomā. Darba lasīšanas laikā vai pēc tās dzirdētais ir jāpārrunā, iekļaujot tikumisko vērtību pārrunāšanu.
4. Pētījuma sākumā, veicot bērnu novērtējumu pēc izvirzītajiem kritērijiem, tika noskaidrots, ka bērniem nepieciešams pilnveidot izpratni par tikumiskajām vērtībām – gudrību, centību, atbildību, drosmi un godīgumu.
5. Salīdzinot pētījuma sākumā un pētījuma beigās iegūto bērnu novērtējumu, ir jāakcentē, ka ir novērojama bērnu izaugsme visiem kritērijiem, bet kritērijos iegūtie rezultāti joprojām visiem bērniem nav novērtēti ar augstu vērtējumu jeb A.
6. Pētījumā izvirzītā hipotēze apstiprinājās, jo daudzveidīga literāro darbu izmantošana mācību procesā, vecumposma attīstības īpatnību ievērošana, kā arī pārrunu organizēšana pēc literāro darbu izlasīšanas, sekmē izpratni par tikumiskajām vērtībām.

Priekšlikumi

Izstrādājot bakalaura darbu par tematu “Literārie darbi – līdzeklis tikumisko vērtību izpratnes veidošanai vecākā pirmsskolas vecuma bērniem”, turpmākajam darbam ar bērniem tika izvirzīti šādi priekšlikumi:

1. Turpināt mācību procesā izmantot daudzveidīgus literāros darbus, lai turpinātu sekmēt tikumisko vērtību veidošanos 5 – 6 gadus veciem bērniem. Galvenais priekšnoteikums, darbs pēc izlasīšanas vai lasīšanas gaitā ir jāpārrunā, lai bērns izprastu, kādas vērtības piemīt noteiktajam varonim un kādēļ.
2. Lielu uzmanību pievērst tikumu izpratnes veicināšanai dažādās ikdienišķās situācijās izglītības iestādē, lai bērni sāktu vairāk novērtēt un izprast patiesās dzīves tikumiskās vērtības.
3. Izglītēt bērnu vecākus par tikumisko vērtību sekmēšanu ģimenē. Kā secināts gan pēc personīgajiem novērojumiem, gan analizējot literatūras avotus, bērns tikumu apguvi un citas prasmes sekmē ne tikai pirmsskolas izglītības iestādē, bet arī ģimenē. Ģimene lielākoties ir galvenais paraugs, kuru bērns atdarina. Tādēļ literāro darbu lasīšana un analīze ir tikai palīgs, kas var nostiprināt tikumisko vērtību izpratni, bet ne sekmēt to pilnīgu apguvi.
4. Ieklausoties bērnu interesēs izvēlēties daudzveidīgu literatūru. Izmantot mūsdienīgas metodes, piemēram, klausīties audiopasakas, kas raisa bērnos interesi.
5. Darba analizēšanas gaitā jāļauj bērnam izteikt savu viedokli un pamatot to, arī situācijās, kad mums, pedagogiem, tas šķiet nepareizs.

Literatūras un citu avotu saraksts

1. Aldambergenova, G., Kanayeva, E. (2014). *Moral traditions and norms of education*. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/274282046_Moral_traditions_and_norms_of_education
2. Almerico, G.M. (2014). *Building character through literacy with children's literature*. Pieejams: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1055322.pdf>
3. Anderson, R., Masicampo, E.J. (2017). *Protecting the Innocence of Youth: Moral Sanctity Values Underlie Censorship From Young Children*. Pieejams: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28914136/>
4. Beļickis, I., Blūma, D., Koķe, T., Markus, D., Skujiņa, V., Šalme, A. (2000). *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC
5. Biezā, D., Kauce, A., Kromane, Dz., Līduma, A. (1971). *Bērnu sagatavošana skolai*. Rīga: Zvaigzne
6. Chowdhury, M. (2016). *Emphasizing Morals, Values, Ethics, And Character Education In Science Education And Science Teaching*. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/301747346_Chowdhury_Mohammad_2016_Emphasizing_Morals_Values_Ethics_And_Character_Education_In_Science_Education_And_Science_Teaching_The_Malaysian_Online_Journal_of_Educational_Science_4_2_1-16
7. Conflict Center. (2018). *Teaching Our Children Life Values Through Reading*. Pieejams: <https://conflictcenter.org/teaching-our-children-life-values-through-reading/>
8. Defeo, C. (2022). *Fun Ways for You to Instill Virtues in Your Children*. Pieejams: <https://www.focusonthefamily.com/parenting/fun-ways-for-you-to-instill-virtues-in-your-children/>
9. Department of Education. (2003). *How Can We Help Children Learn about Character? -- Helping Your Child Become a Responsible Citizen*. Pieejams: <https://www2.ed.gov/parents/academic/help/citizen/part6.html>
10. Dzintere, D. (2000). *Bērns kā vērtība ģimenē un pirmsskolā*. Rīga: Izglītības soli
11. Dzintere, D. Stangaine, I. (2007). *Rotaļa – bērnu dzīves prasmju sekmētāja*. Rīga: RaKa
12. Ergen, G. (2019). *Value Literacy ‐ A New Model for Education of Character and Values*. Pieejams: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1220613.pdf>
13. FeldmanHall., O., Son, J., Heffner J. (2018). *Norms and the Flexibility of Moral Action*. Pieejams: <https://www.cambridge.org/core/journals/personality->

[neuroscience/article/norms-and-the-flexibility-of-moral-action/A8A5140A517ECEE314A21FF9FE0E9EED](https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fnint.2022.963422/full)

14. Feruglio, S., Panasiti, M.S., Crescentini, C., Aglioti, S.M., Ponsi, G. (2022). *The impact of mindfulness meditation on social and moral behavior: Does mindfulness enhance other-oriented motivation or decrease monetary reward salience?* Pieejams: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnint.2022.963422/full>
15. Gasser, L., Dammert, Y., Murphy, P.K. (2022). *How Do Children Socially Learn from Narrative Fiction: Getting the Lesson, Simulating Social Worlds, or Dialogic Inquiry?* Pieejams: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10648-022-09667-4>
16. Guroian, V. (1996). *Awakening the Moral Imagination: Teaching Virtues Through Fairy Tales.* Pieejams: <https://www.catholiceducation.org/en/culture/literature/awakening-the-moral-imagination-teaching-virtues-through-fairy-tales.html>
17. Hart, P. (2019). *Teaching virtues through literature: learning from the 'Narnian Virtues' Character Education Project.* Pieejams: <https://dora.dmu.ac.uk/bitstream/handle/2086/18925/JBV%20final%20anon%20-%20Resubmisison.pdf?sequence=3>
18. İnce, F., Kolcu, G. (2019). Evaluation of Medical Students' Academic Ethical Values. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/355094836_Evaluation_of_Medical_Students'_Academic_Ethical_Values_Tip_Fakultesi_Ogrencilerinin_Akademik_Etik_Degerlerinin_Degerlendirilmesi
19. Johansson, E., Brownlee, J. M., Cobb-Moore, C., Boulton Lewis, G. M., Walker, S., Ailwood, J. (2011). *Practices for teaching moral values in the early years: a call for a pedagogy of participation.* Pieejams: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1746197910397914>
20. Johnson, D., Brett, W. (2005). Moral Principles and the Life Sciences: Choices about Moral Matters. Pieejams: <https://eric.ed.gov/?id=EJ876520>
21. Kaur, N. (2019). Importance of moral values in student life. Pieejams: <https://www.ij360mr.com/docs/vol7/spcl/61.pdf>
22. Ķekavas novada pašvaldība. Baložu vidusskola. (2015). Iekšējās kārtības noteikumi pirmsskolas grupām. Pieejams: http://www.balozuskola.lv/upload/skolas%20dokumentacija/pii_ieksejie_kartibas_noteikumi_2020.pdf

23. Ministru kabinets. (24.11.2019.). *Ministru kabineta noteikumi Nr. 1338. Kārtība, kādā no.drošināma izglītojamo drošība izglītības iestādēs un to organizētajos pasākumos.* Stājās spēkā: 28.11.2009. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
24. Ministru kabinets. (15.07.2016.). *Ministru kabineta noteikumi Nr. 480. Izglītojamo audzināšanas vadlīnijas un informācijas, mācību līdzekļu, materiālu un mācību un audzināšanas metožu izvērtēšanas kārtība.* Stājās spēkā: 26.07.2016. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
25. Ministru kabinets. (19.06.1998.). *Bērnu tiesību aizsardzības likums.* Stājās spēkā: 22.07.1998. Rīga: :Latvijas Vēstnesis.
26. Navsaria, D. (2021). *Recommended Reading: Books to Build Character & Teach Your Child Important Values.* Pieejams: <https://www.healthychildren.org/English/healthy-living/emotional-wellness/Building-Resilience/Pages/Books-to-Build-Character-Teach-Important-Values.aspx>
27. Kilb, M., Labudek, S. (2022). Effects of behavioral performance, intrinsic reward value, and context stability on the formation of a higher-order nutrition habit: an intensive longitudinal diary study. Pieejams: <https://ijbnpa.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12966-022-01343-8>
28. Kroplijs, A. (2010). *Kvalitatīvas pētniecības metodes sociālajās zinātnēs.* Rīga: RaKa
29. Kons, I. (1987). *Ētikas vārdnīca.* Rīga: Avots
30. Langenhoff, A., Dahl, A., Srinivasan, M. (2022). *Preschoolers learn new moral and conventional norms from direct experiences.* Pieejams: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34871790/>
31. Lokhvytska, Rozsokha, Azman, (2022). Can Moral Values be Formed without Influencing the Development of an Individual's Worldview? Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/357922134_Can_Moral_Values_be_Formed_without_Influencing_the_Development_of_an_Individual's_Worldview
32. Oates, K. (2021). *Using Literature to Build Virtue.* Pieejams: <https://www.incaonline.org/Using%20Literature%20to%20Build%20Virtue.pdf>
33. O'Toole, K. (2019). *On Teaching the Virtues through Literature.* Pieejams: <https://theclassicalclassroom.com/2019/11/11/on-teaching-the-virtues-through-literature/>
34. Qu, C., Métereau, E., Butera, L., Villeval, M.C., Dreher, J.C. (2019). *Neurocomputational mechanisms at play when weighing concerns for extrinsic rewards, moral values, and social image.* Pieejams: <https://journals.plos.org/plosbiology/article?id=10.1371/journal.pbio.3000283>

35. Ponio, J. (2021). *Why Are Moral Values Important in Children?* Pieejams: <https://ofhsoupkitchen.org/importance-moral-values-children>
36. Popovska, G., Popovski, F. (2021). The teachers' role in developing student's moral and ethical values. Pieejams: https://azbuki.bg/wp-content/uploads/2021/02/Pedagogy_1_21_Gorica-Popovska.pdf
37. Pujiastuti, S.I., Schwarz, M., Holodynski, M. (2019). Socialization goals of preschool teachers for moral education: A cross-cultural comparison between urban contexts of Germany and Indonesia. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/333684207_Socialization_goals_of_preschool_teachers_for_moral_education_A_cross-cultural_comparison_between_urban_contexts_of_Germany_and_Indonesia
38. Rozentāls, M. (1974). *Filozofijas vārdnīca*. Rīga: Liesma
39. Röhm, A., Möhring, M., Nellen, C., Finzi, J., Hastall, M. (2022). The Influence of Moral Values on News Readers' Attitudes Toward Persons With a Substance Addiction. Pieejams: <https://psycnet.apa.org/record/2021-48827-001>
40. Simpson, A. (2017). *Moral Foundations Theory: Background, Review, and Scaffolding for Future Research*. Pieejams: https://www.researchgate.net/profile/Ain-Simpson/publication/308089740_Moral_Foundations_Theory_Background_Review_and_Scaffolding_for_Future_Research/links/587e63f308ae9275d4eb906b/Moral-Foundations-Theory-Background-Review-and-Scaffolding-for-Future-Research.pdf
41. Sweat, B. (2008). *10 Practical Ways to Teach Your Children Right Values*. Pieejams: <https://www.ucg.org/the-good-news/10-practical-ways-to-teach-your-children-right-values>
42. Sumanacara, A. (2019). An Investigation of Moral Principles and Mental Training in the Pāli Nikāyas and Their Implications for Behaviour Modification and Mental Health. Pieejams: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28803410/>
43. Sverdlik, N., Rechter, E. (2020). Religiosity and the value of being moral: Understanding the meaning of morality through a personal values perspective. Pieejams: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/ejsp.2627>
44. Špona, A. (2001). *Audzināšanas teorija un prakse*. Rīga: Raka
45. Šternfelde, I. (2017). *Šīkā motorikas attīstīšana pirmsskolas vecuma bērniem*. Rīga: Pētergailis
46. Thornberg, R., Pozzoli, T., Gini, G. (2022). *Defending or Remaining Passive as a Bystander of School Bullying in Sweden: The Role of Moral Disengagement and Antibullying Class Norms*. Pieejams: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34376081/>

47. Twin Cities Mom Collective. (2021). *Developing Character in Young Children: The Value of a Virtues Education*. Pieejams: <https://twincitiesmom.com/developing-character-in-young-children-the-value-of-a-virtues-education/>
48. Valdivieso, P. (2021). *Teaching Our Kids Virtues & Values In Today's World*. Pieejams: <https://www.moms.com/virtues-values-teach-kids/>
49. Valsts izglītības satura centrs. (b.g.). *Vērtības un tikumi*. Pieejams: <https://www.skola2030.lv/lv/macibu-saturs/merki-skolenam/vertibas-un-tikumi>
50. Vauclair, C.M., Fischer, R., Ferreira, M.C., Guerra, V., Höbner, U., Karabati ...Spieß, E. (2015). *What Kinds of Value Motives Guide People in Their Moral Attitudes? The Role of Personal and Prescriptive Values at the Culture Level and Individual Level*. Pieejams: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022022114557487>
51. Vogelsang, A., Hinrichs, C., Fleig, L., Pfefer, I. (2022). Study protocol for the description and evaluation of the “Habit Coach” - a longitudinal multicenter mHealth intervention for healthy habit formation in health care professionals. Pieejams: <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-022-13986-0>
52. Walton, S. (2021). *Childrens Books about Virtues that...Develop Good Character*. Pieejams: <https://www.the-positive-parenting-centre.com/childrens-books-about-virtues.html>
53. Wasiluk, J. (2019). Spiritual and moral values in the structure of russian media texts (on the example of the newspaper izvestia). Pieejams: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=857456>
54. Zaharova, E.V. (2019). *Projekts: “Daiļliteratūra kā līdzeklis vecāka gadagājuma pirmsskolas vecuma bērna morālās personības veidošanai. Pedagoģiskais projekts: "Tētis, mamma, es esmu lasīšanas ģimene”*. Pieejams: <https://thestrrip.ru/lv/pencil/proekt-hudozhestvennaya-literatura-kak-sredstvo-stanovleniya/>
55. Zdanevych, L., Syrova, Y., Kolosova, S., Pyvovarenko, M., Kurhannikova, O. (2020). *Instilling the System of Values in Preschool Children in the Cultural and Educational Space*. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/346394375_Instilling_the_System_of_Values_in_Preschool_Children_in_the_Cultural_and_Educational_Space
56. Žukovs, L. (1997). *Ievads pedagoģijā*. Rīga: RaKa
57. Капацевич, Е.М. (2017). *Формирование нравственных качеств у детей 5-6 лет средствами художественной литературы*. Pieejams: <https://www.maam.ru/detskijsad/formirovanie-nravstvennyh-kachestv-u-detei-starshego-doshkolnogo-vozrasta-po-sredstvam-hudozhestvenoi-literatury.html>

58. Сулова, Д. (2017). *Формирование нравственных представлений у старших дошкольников*. Реејамс: <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/7541/2/10Suslova.pdf>

Bakalaura darbs “Literārie darbi – līdzeklis tikumisko vērtību izpratnes veidošanai vecākā pirmsskolas vecuma bērniem” izstrādāts Latvijas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi un izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti.

Autors: Signe Krūmiņa

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Darba zinātniskā vadītāja: Inese Eglīte

2022. gada rudens semestris